

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITOLOGIJA – UPRAVLJANJE DRŽAVOM

**ULOGA ŽENA U POSTDAYTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI
U KONTEKSTU POSTMODERNISTIČKE FEMINISTIČKE I
KULTUROLOŠKE TEORIJE**

- magistarski rad -

Kandidatkinja:
Amina Delić

Broj indexa: 98/II-UPD/18

Mentorica:
doc. dr. Sarina Bakić

Sarajevo, *septembar* 2020.

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITICOLOGIJA – UPRAVLJANJE DRŽAVOM

**ULOGA ŽENA U POSTDAYTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI
U KONTEKSTU POSTMODERNISTIČKE FEMINISTIČKE I
KULTUROLOŠKE TEORIJE**

- magistarski rad -

Kandidatkinja:

Amina Delić

Broj indexa: 98/II-UPD/18

Mentorica:

doc. dr. Sarina Bakić

Sarajevo, *septembar* 2020.

Sadržaj:

UVOD	1
I. TEORIJSKE OSNOVE RADA	3
II. METODOLOŠKI OKVIR RADA	4
1. PROBLEM ISTRAŽIVANJA.....	4
2. PREDMET ISTRAŽIVANJA.....	4
2.1. KATEGORIJALNO POJMOVNI SISTEM	5
3. CILJEVI ISTRAŽIVANJA	6
3.1. NAUČNI CILJEVI.....	6
3.2. DRUŠVENI CILJEVI	6
4. SISTEM HIPOTEZA	7
4.1. GENERALNA HIPOTEZA	7
4.2. Popratne (razrađujuće) hipoteze.....	7
4.3. SISTEM VARIJABLJ	7
4.4. SISTEM INDIKATORA	7
5. METODE I TEHNIKE ISTRAŽIVANJA	8
6. VREMENSKI PLAN ISTRAŽIVANJA:	8
PRVI DIO	9
1. Historija i društvene okolnosti političkog položaja žena	9
1.1 <i>Od začetaka do uspona feminizma.....</i>	9
1.2. <i>Bosanske žene kroz historiju</i>	14
1.3. <i>Bosanske žene u period Prvog svjetskog rata (1914. – 1918.)</i>	19
1.4. <i>Bosanske žene u Kraljevini Jugoslaviji.....</i>	19
1.5. <i>Bosanke žene u periodu Drugog svjetskog rata.....</i>	22
1.6. <i>Bosanske žene u socijalizmu (1945. - 1990.)</i>	23
1.7. <i>Žene Republike Bosne i Hercegovine u agresiji na Bosnu i Hercegovinu (1992. – 1995.)</i>	26
DRUGI DIO.....	31
2. POSTMODERNA.....	31
2.1. <i>Od modernizma do postmodernizma.....</i>	31
2.2. <i>Postmodernizam.....</i>	33

2.3. <i>Entropija u postmodernoj kulturi</i>	33
2.4. <i>Od feminizma do postfeminizma</i>	34
2.5. <i>Postfeminizam</i>	36
2.6. <i>Postmodernistički diskurs Virginie Woolf i njenog romana Gospođa Dalloway</i>	37
TREĆI DIO.....	38
3. POLITIKA I ŽENE U POSTDAYTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI	38
3.1. <i>Hronologija ženskog položaja u politici</i>	38
3.2. <i>Bosanskohercegovačke žene u političkim strankama</i>	45
3.3. <i>Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u postaytonskoj Bosni i Hercegovini</i>	47
3.4. <i>Mizogonija i seksizam u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini</i>	50
3.5. <i>Nasilje nad ženama</i>	55
3.6. <i>Jezičko i političko pitanje</i>	56
3.7. <i>Žene na vodećim pozicijama, put ka poboljšanju političke situacije</i>	57
ČETVRTI DIO.....	58
4. EMPIRIJSKI DIO.....	58
4.1. <i>SABINA ĆUDIĆ – zastupnica u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine</i>	58
4.2. <i>IRENA HADŽIABDIĆ – članica Centralne izborne komisije Bosne i Hercegovine.</i>	60
4.3. <i>SEGMEDINA SRNA – zastupnica u Skupštini Kantona Sarajevo</i>	62
<i>Analiza intervjua</i>	66
4.5. <i>Anketa (100 studentica Fakulteta političkih nauka)</i>	68
<i>Analiza ankete</i>	74
ZAKLJUČAK:	77
6. LITERATURA:	80
7. INTERNET IZVORI:	82
8. KRATKA BIOGRAFIJA KANDIDATKINJE.....	85
9. IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA.....	86

UVOD

Žene su godinama bile potlačene. U mnogim izvorima navodi se da su muškarci upravo ti koji su pisali historiju, nažalost, bez pomena da je žena velikim dijelom zaslužna za mnoge izume, za mnoga upravljanja i vladavinu. One su te koje su u većini zajednica, držale porodicu na okupu, izrađivale nakit, oruđa, spremale hranu i slično. Komparirajući različite periode i percipirajući žene u njima, došli smo do zaključka da je ustvari njena uloga uvijek bila potlačena. Samo je ona nekada bila manje, a nekada više vidljiva. Također, prikupljajući podatke različitih sredstava informiranja, knjiga i udžbenika, a kasnije masovnih medija došli smo do različitih saznanja. Nerijetko u literaturama nailazimo na odlične tekstove pisane pod pseudonimima, samo zato što žena nije smjela javno iskazati svoje mišljenje, a dakako da je mogla parirati mnogim muškim intelektualcima. Nažalost, i danas za iste poslove, muškarci su više plaćeni od žena, iako su jednaki po profesionalnim vještinama. Nažalost stereotipi i predrasude još uvijek su zastupljeni u našem društvu. Žene, kao i muškarci, imaju jednak prava da budu aktivne učesnice u svim društvenim i političkim procesima. U Bosni i Hercegovini, politička angažovanost žena je uvijek aktuelna tema. Žene u Bosni i Hercegovini čine 52%¹ stanovništva, ali bosanskohercegovačke žene i dalje spadaju u marginalizirane grupe kada je riječ o svim javnim, odnosno društvenim procesima, gdje je politika samo jedan segment. Danas je bosanskohercegovačkim ženama formalno – pravno osigurana ravnopravnost da biraju, budu birane, da učestvuju u raspodjeli funkcija vlasti, da se smatraju ravnopravnim akterima na političkoj sceni, međutim tradicionalne predrasude i dalje nameću to da je ženama mjesto u privatnoj, a ne u javnoj sferi. Postoji više uzroka za ovakav položaj žena u društvu. Vodeći problem jesu neobrazovanost stanovništva, posebno neobrazovanost žena, patrijarhalno shvatanje uloge žena u društvu, ekonomска zavisnost od muškarca te nedovoljna ili nikakva podrška ženama u polju javnog angažmana od strane muškaraca. Feminizam je u velikoj mjeri pozitivno uticao na položaj žena u odnosu na položaj kakav je imala prije pojave feminističke ideologije. Svoj emancipatorski karakter feminizam je nastojao sačuvati tokom svih okvira u

¹ <http://www.bhas.ba/>; pristupljeno: 28.08.2020. godine u 23 h

kojima se pojavljivao. U našoj državi feminizam nije upotpunosti shvaćen, te odatle dolazimo do spoznaje da je problem prije svega u nedovoljnoj edukaciji stanovništva. U bosanskihercegovačkom društvu je u redu kada muškarac ima uspješnu karijeru, te shodno svom poslovnom uspjehu nije okarakterisan kao loš otac. Međutim, kada žena odluči da se posveti svojoj karijeri, nerijetko je okarakterisana kao loša supruga ili majka. U našem današnjem društvu prihvatljivo je vidjeti balerinu, međutim ako se muškarac odluči biti baletan on se, prema mišljenju većine, ponižava i diskriminiše. Sve navedeno su problemi i predrasude protiv kojih se bori feminizam. Shodno tome, kako je prilikom našeg razgovora kazala jedna od naših sagovornica, Sabina Ćudić – zastupnica u Predstavničkom domu Parlementa Federacije Bosne i Hercegovine, feminizam podrazumijeva emancipaciju muškaraca, koliko i žena, te su nam u Bosni i Hercegovini potrebni hrabriji i glasniji muški šampioni feminizma. Svojim radom nastojali smo doći do saznanja o tome da li je jačanje uloge žena u javnom životu prilika za poboljšanje političkih odnosa u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini, šta je to što utiče na nisku zastupljenost žena na dominantnim političkim pozicijama, te da li bi veća zastupljenost žena dominantnim pozicijama u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini poboljšala napete odnose u Bosni i Hercegovini. Naš empirijski dio rada zasnovan je na anketiranju 100 studentica Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, te na intervjuima sa zastupnicom u Predstavničkom domu Parlementa Federacije Bosne i Hercegovine Sabinom Ćudić, članicom Centralne izborne komisije Bosne i Hercegovine Irenom Hadžiabdić i sa zastupnicom u Skupštini Kantona Sarajevo Segmedinom Srnom.

I. TEORIJSKE OSNOVE RADA

Politička angažovanost žena u Bosni i Hercegovini uvijek je aktuelna tema. U Bosni i Hercegovini konzervativizam društva, odnosno nosioci tradicionalnih patrijarhalnih vrijednosti, političku djelatnost posmatraju kao mušku djelatnost. Žene u političkom životu Bosne i Hercegovine, na različitim nivoima vlasti, još uvijek su nedovoljno zastupljene ili ih uopće nema.

Od 90 – tih godina prošlog stoljeća postojale su zemlje u kojima su se nivoi zastupljenosti žena u političkim odlučivanjima, u kratkom vremenskom periodu, drastično povećali. Ove zemlje su poznate kao „brze države“. Često se postavlja pitanje, zašto je od značaja da žene budu zastupljene u politici? Istraživanja koja su provedena 1999. godine pokazala su da žene mijenjaju politiku te da poboljšavaju percepciju javnosti o politici. Također, došlo se do saznanja da muškarci i žene različito gledaju na politiku i društvo, kao i do toga da je demokratski da i muškarci i žene ravnopravno participiraju u političkom životu. Istraživanja su pokazala kada su žene na funkciji da donose određene odluke, one u većini slučajeva donose one odluke od kojih imaju koristi i njihove porodice a i djeca. Također je dokazano da ukoliko ulaziemo u žene, u njihov sami aktivizam u bilo kojem segmentu, djeca imaju više koristi. Odnosno žene koje su na funkciji da mogu odlučivati, u većini slučajeva donosit će odluke koje su poželjne za djecu, u odnosu kada su muškarci na toj poziciji. Značaj ispitivanja žena i politike potvrdio je činjenice da je ženski aktivizam u politici pokazao da muškarci i žene imaju različite neuspjehe/uspjehe u upravljanju. Drugim riječima, žene su u najboljem položaju da znaju šta druge žene traže od politike i države. Iskustva muškaraca i žena u ovoj oblasti su različita, pa, muškarci nisu u stanju da znaju potrebe žena. U pogledu argumenata za povećanje zastupljenosti žena u političkom liderstvu, mnogi političari širom svijeta smatraju da žene imaju posebne vještine i da imaju više čovječanstva u svojoj politici. Danas, žene mogu biti jednake po popularnosti sa muškarcima, žene lideri su jako cijenjene te postižu jednako dobre rezultate kao i muškarci. Uspješnost liderstva ne zavisi od grupe osobina, već od toga koliko osobine lidera odgovaraju zahtjevima situacije.

Uzgred mnogim nejednakostima, uzgred potlačenosti žene u određenim područjima, postoje i one žene koje su svojim aktivizmom, svojim djelovanjem ostavile neizbrisiv trag u historiji svijeta.

II. METODOLOŠKI OKVIR RADA

1. PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Glavni problem istraživanja jeste uloga žena u javnom životu Bosne i Hercegovine nakon potpisivanja Općeg okvirnog sporazuma za mir u Daytonu. Kakva je to zastupljenost žena u politici na području Bosne i Hercegovine? Zašto je u mnogim zajednicama muškarac taj koji je sposobniji, jači? Zbog čega su žene i danas u nekim poslovima potlačenija u odnosu na muškarce? Pokušat ćemo istražiti shvatanje današnje uloge bosanskohercegovačkih žena u postmodernom svijetu kroz prizmu specifičnog balkanskog mentaliteta. Zašto do sada niti jedan put predsjedavajuća predsjedništva nije bila žena? Da li bi uloga žene na takvoj poziciji predstavljala relaksaciju napetih odnosa u bosanskohercegovačkom političkom životu?

2. PREDMET ISTRAŽIVANJA

U ovom radu bavit ćemo se položajem žena u postdaytonskom bosanskohercegovačkom društvu koje je izloženo uticaju stereotipa specifičnog balkanskog mentaliteta, odnosno preovladavajućeg kulturnog obrsaca. Nastojat ćemo istražiti to da li bi uloga žene na mjestu predsjedavajuće predsjedništva Bosne i Hercegovine dovela do relaksacije napetih odnosa u bosanskohercegovačkom političkom životu. Također, dotaknut ćemo se i toga da li se

bosanskohercegovačke žene nalaze na raskršću trenda aktuelnog feminističkog postmodernizma i uloge bosanskohercegovačkog tradicionalizma – mora li se birati?

2.1. KATEGORIJALNO POJMOVNI SISTEM

FEMINIZAM – kao politički termin, feminizam je bio izum 20 – og stoljeća, a u svakodnevnom jeziku uobičajen je tek od 60 – tih godina. Termin „feminist“ prvi put je upotrebljen u 19 – om stoljeću kao medicinski termin kojim se opisuje ili feminizacija muškaraca ili maskulinizacija žena. U modernoj upotrebi feminizam je uvijek u vezi sa ženskim pokretom i pokušajem unaprijeđivanja društvene uloge žene. Kao takav, on se vezuje za dva osnovna vjerovanja: da su žene, zbog svog pola, u nepovoljnem položaju, i da ovaj nepovoljan položaj može i treba da se preokrene. Na ovaj način, feministkinje osvjetljavaju ono što vide kao politički odnos između polova, prevlast muškaraca i podređenost žena u većini društava, ako ne u svima.²

POSTMODERNIZAM – Postmodernizam je kontroverzan i zbumujući termin koji se prije svega koristio za opisivanje eksperimentalnih pokreta u zapadnoj umjetnosti, arhitekturi i kulturnom razvoju uopšte. Kao sredstvo društvene i političke analize, postmodernizam osvjetjava pomjeranje od društva strukturisanih industrijalizacijom i klasnom solidarnošću, ka pluralističkim „informatičkim“ društvima, sve više razdrobljenim, u kojima su pojedinci iz proizvođača pretvoreni u potrošače, a individualizam zamjenjuje klasne, religijske i etničke lojalnosti. Postmodernisti dokazuju da takva stvar kao što je izvjesnost ne postoji; ideja o

² HEYWOOD, Andrew „Political ideologies“ London, United Kingdom: MacMillan Education UK, 2005. str.193

apsolutnoj i univerzalnoj istini se mora odbaciti kao arogantna pretenzija. Umjesto toga, naglasak se stavlja na razgovor, debatu i demokratiju.³

3. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

3.1. NAUČNI CILJEVI

- *Znanstvena deskripcija* pojave negativnih trendova koji dovode do manje zastupljenosti žena na dominantnim političkim pozicijama u postdaytonskoj BiH.
- *Znanstvena klasifikacija* uzroka pojave negativnih trendova i posljedica tih pojava.
- *Znanstvena eksplanacija, objašnjenje* problema istraživanja upotrebom dostupnog materijala (analiza sadržaja, analiza ankete i slično).
- *Znanstveno predviđanje* u kojem smjeru se kreće zastupljenost žena u postdaytonskoj bosanskohercegovačkoj politici.

3.2. DRUŠTVENI CILJEVI

Ovo istraživanje predstavlja otkrivanje posljedica niske zastupljenosti žena na dominantnim političkim pozicijama u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini. Također ukazuje na pozitivne implikacije ovih trendova kako na svijest žena i položaj u društvu, tako i na društvo u cjelini. Za bosanskohercegovačko društvo, ova tema je veoma aktuelna i smatramo da će se još dugo o njoj govoriti te da će se istraživati.

³ Isto, str. 259

4. SISTEM HIPOTEZA

4.1. GENERALNA HIPOTEZA

Ho - Jačanje uloge žene u javnom životu jeste prilika za poboljšanje političkih odnosa u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini

4.2. Popratne (razradjujuće) hipoteze

H1- Stereotipi specifičnog balkanskog mentaliteta u velikoj mjeri utiču na nisku zastupljenost žena na dominantnim političkim pozicijama u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini

H2- Veća zastupljenost žena na dominantnim političkim pozicijama poboljšala bi napete odnose u bosanskohercegovačkom političkom životu

4.3. SISTEM VARIJABLI

ZAVISNE: Rodne nejednakosti, predrasude i stereotipi prema ženi kroz cijelu historiju

NEZAVISNE: Društveno djelovanje bosanskohercegovačkih žena, stanje bosanskohercegovačkog društva

4.4. SISTEM INDIKATORA

Javni angažman, položaj žene u politici, politološke teme, revolucionarne promjene u historiji, uticaj žena na politički život bosanskohercegovačkog društva.

5. METODE I TEHNIKE ISTRAŽIVANJA

U istraživanju, objašnjenju i prezentaciji ovog rada koristit će se više naučnih metoda:

- Analiza sadržaja je metoda prikupljanja podataka iz raznih sredstava informiranja. Kao primarni izvor informacija jesu knjige i udžbenici, a zatim mas - medija (televizija, dnevna i periodična štampa) te druge publikacije i tekstovi, koji se bave ulogom i značajom žena kroz u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini u kontekstu postmodernističke feminističke i kulturološke teorije.
- Naučna metoda; Ustanoviti zakonitosti kroz ustanovljene zakonitosti zasnovane na činjenicama.
- Historijska metoda: Položaj žena od samog početka i nastojanje da se zadrži takvo stanje do danas.
- Kvalitativno – kvantitativna metoda: Istraživanje prava žena koje su bezrazložno omalovažavane i minimalizirane kroz historiju.

Tehnike:

- Anketa (ciljna skupina su studentice Univerziteta u Sarajevu, a uzorak će iznositi 100 studentica sa Fakulteta političkih nauka Odsjeka politologije).
- Intervju (Sabina Ćudić (zastupnica u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije BiH), Irena Hadziabdić (CIK BiH), Srna Segmedina (SDP BiH) ...

6. VREMENSKI PLAN ISTRAŽIVANJA:

Vrijeme istraživanja: 2020. godina

PRVI DIO

1. Historija i društvene okolnosti političkog položaja žena

1.1 Od začetaka do uspona feminizma

Borbe za rodnu ravnopravnost traju skoro 150 godina. Kako bismo danas razumjeli, zašto je i dalje značajno zalagati se za ravnopravnost žena u društvu i rodnu ravnopravnost uopšte, neophodno je da imamo znanja o uzrocima i razlozima nastanka i razvoja društvenih odnosa koji su doveli do toga da su žene tokom najvećeg dijela historije bile percipirane i označene kao manje vrijedna ljudska bića u odnosu na muškarce. Formiranje i intenzivno djelovanje ženskih pokreta od sredine 19. stoljeća do danas omogućilo je da dođe do velikih promjena kada je riječ o pravima žena, ali paralelno s tim uvijek je postojao i postoji otpor prema tome da i žene budu ravnopravni članovi društva.⁴

Činjenica da se s koljena na koljeno prenosila fraza, da su muškarci ti koji su pisali historiju, otkriva mnogo toga te ukazuje na teret na koji žene nailaze od samih početaka. Žene su, od samih početaka, bile uronjene u anonimnost, zatvorene u privatnu sferu te su bile udaljene od mjesta gdje su se donosile odluke koje su se itekako ticale i njihovih života. Sve do 60 - tih godina rodne razlike su se razmatrale kao "prirodne" i neizbjježne. Smatrali su da proste činjenice biologije nameću podjelu rada na "muške" i "ženske" poslove. Stereotipi i podjele na "muške" i "ženske" poslove nameću se još po samom rođenju djece. Naime, ženskoj djeci se kupuju lutkice, takozvani sudići za kuhanje, dok se muškoj djeci poklanjaju autići, puške, fudbalske lopte. Od "malih nogu" kod djece se razvija svijest o tome da su žene predodređene da budu nježne, krhke, domaćice, podređene muškarcu, te prije svega majke, a da su muškarci ti koji su kroz same igre "rata", "automobilskih utrka", i sličnih igara jači, hrabriji, superiorniji u odnosu na žene. Također, u javnosti su plasirane reklame, pedesetih godina, koje omalovažavaju ženinu ulogu. Tretirane su kao objekti, koji imaju samo jednu ulogu, a to je briga za porodicu,

⁴ GAVRIĆ, Saša i ŽDRALOVIĆ, Amila, „*Rodna ravnopravnost*“ Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet, 2019. str. 15

kuću, supruga. U brojnim reklamama tog perioda pojašnjava se na koji način one mogu da operu veš, budu bolje supruge svojim muževima, na koji način im trebaju udovoljiti. Nažalost i danas, iako u manjoj mjeri, imamo prisutnu ovu jako ružnu sliku u medijima. Oko žena su postavljane granice u okviru kojih bi trebale da uklope svoje domete, a one koje se ipak usude živjeti izvan tih granica bile su osuđivane od strane onih koji su bili pod uticajem patrijarhalnih stereotipa. Nasuprot ovoga, danas, će se postaviti primjeri najčešće spomenutih vladarica i kraljica iz ranog doba kao što su Hatšepsut ili Kleopatra, kasnije Ana, Margareta, Elizabeta. U poređenju sa dugom listom vladara (muškaraca) kroz historiju, žene vladarice i kraljice bile su izuzeci. Iako na bitnim pozicijama, ti rijetki slučajevi nisu uticali na pormjenu položaja žena u društvu. Ostajale su unutar pomenutih granica gdje su morale ispuniti “glavnu žensku svrhu” supruge i majke radi produženja vrste.

Tokom historije žene su shvatile da njihov život nije to da budu zatvorene unutar “privatnog svijeta”, shvatile su da moraju imati hrabrosti da uprkos običajima, stereotipima i zakonima istupe u javni prostor te da nisu manje vrijedne od muškaraca. Revolucije, industrializacija, migracije, ratovi, sve je to uticalo da žene počnu razmišljati o promjeni vlastitog položaja u društvu. Pored toga što su prvi pokreti za ravnopravnost žena bili usko vezani za modernizacijske procese u Engleskoj i Americi, potrebno je naglasiti da feministam svoje ideoološke korijene vuče iz Francuske. Protesti žena protiv društvene nejednakosti javili su se u 16 – om stoljeću, kada je Jane Anger 1589. godine napisala i objavila “Jane Anger, her Protection for women”. Tekst je napisan u svrhu odbrane ženskog roda. Tokom 17 – og i 18 – og stoljeća, mnoge žene su se zalagale za rodnu ravnopravnost u društvu. Ženama su stoljećima uskraćivane mogućnosti obrazovanja, jer je smatrano da imaju manje intelektualne sposobnosti u odnosu na muškarce, te da njihova “glavna” (reproaktivna) uloga ne zahtijeva razvitak vlastite ličnosti. Žan Žak Russo (Jean – Jacques Rousseau), filozof iz doba prosvjetiteljstva, 1762. godine objavio je djelo “Emil ili o vaspitanju” (*Émile ou de l'éducation*) u kojem je naglasak stavljan na dobrom obrazovanju i vaspitanju dječaka, dok za djevojčice kazuje kako ih od rane dobi treba usmjeravati ka tome da budu dobre supruge i majke. Russo je ukazivao na neravnopravan položaj muškaraca i žena, gdje je žena inferiorno i zavisno biće, čak i u svojoj nadmoći nad muškarcem, jer je ne postiže pravično, nego manipulativno. Shodno tome, još tokom 17 – og i 18 – og stoljeća žene su se prije svega zalagale za ravnopravnost po pitanju obrazovanja, dok su mnoge od njih problematizirale i status žene unutar bračne zajednice. Kao prvi tekst modernog

feminizma uzima se djelo Odbrana prava žene (A Vindication of the Rights of Woman: with Strictures on Political and Moral Subjects) iz 1792. godine, autorice Meri Vulstonkraft (Mary Wolstonecraft). Vulstonkraft (Wolstonecraft) je kazivala kako je došlo vrijeme da se potlačeni dio društva pobuni, stavljajući naglasak na to da je jednakost osnovno ljudsko pravo svake osobe. Prije svega zalagala se za jednako pravo na obrazovanje, kako bi žene dokazale da su itekako razumna bića. Osnovno školsko obrazovanje djevojčica počelo je 1880 – ih godina, srednje obrazovanje počelo je 1900 – tih godina, dok između dva rata počinje i žensko obrazovanje na sveučilištima, a 1950 – tih godina javlja se sve veći broj ženskih učenica. Mnogo stoljeća bilo je potrebno da se opovrgne, nametnuta, činjenica da su žene manje razumna bića u odnosu na muškarce. Meri Vulstonkraft (Mary Wolstonecraft) je zahvaljujući svojim stavovima i svom djelu stekla status začetnice pokreta. Do 19 – og stoljeća okosnica ženskog pokreta postala je borba za žensko pravo glasa. Ovaj period se, obično, označava kao “Prvi talas feminizma”, a karakterisao ga je zahtjev da žene trebaju uživati ista zakonska i politička prava kao i muškarci. Žensko pravo glasa je bio glavni cilj feminizma. Prvi talas feminizma obuhvata period između 1800. i 1920. godine. U zemljama sa najnaprednjom demokratijom, ženski pokret je bio najjači. Tokom ovog feminizma razlikuje se djelovanje na liniji liberalnog, odnosno socijalističko/marksističkog feminizma. U Sjedinjenim Američkim Državama ženski pokret nastao je 40 – tih godina 19 – og stoljeća. Na ovim prostorima pokret je jednim dijelom bio inspirisan borbom za ukidanje ropstva. Godine 1848. žene i muškarci okupljeni na prvoj američkoj konferenciji o pravima Žena u mjestu Seneca Falls u New Yorku usvojili su “Deklaraciju o osjećanjima” koju je napisala Elizabet Stanton (Elizabeth Cady Stanton). Deklaracija je sadržavala radikalnu ideju da žene trebaju imati pravo glasa. Nacionalno udruženje za žensko pravo glasa osnovano je 1869. godine, to udruženje ujedinilo se sa konzervativnijim Američkim udruženjem za žensko pravo glasa. Prvi talas feminizma završio se nakon što su žene dobile pravo glasa koje je uvedeno 1893. godine na Novom Zelandu. U Velikoj Britaniji 1918. godine pravo glasa prošireno je na žene, dok su žene u Sjedinjenim Američkim Državama pravo glasa dobile 1920. godine.

Ženski pokret je obnovljen pojmom “Drugog talasa feminizma” koji obuhvata period između 1960 – ih i 1980 – ih godina. Ovaj talas započeo je sa prepostavkama da su politička i kulturna prava povezana toliko da je nemoguće postići političku ravnopravnost ukoliko se istovremeno ne razmotre pitanja privatnog kao i kulturnog. Za teoretičarke i aktivistkinje Simon de Bovoar i

Beti Fridn (Betty Friedan) može se kazati da su obilježile kraj prvog talasa feminizma, te napravile uvertiru u drugi talas. Djelo “Mistika ženskog roda” (The Feminine Mystique) autorice Beti Fridn (Betty Friedan) objavljeno 1963. godine, smatra se pokretačem drugog talasa feminizma. Prikupljujući isповijesti domaćica, opisujući njihovu svakodnevnicu koja podrazumijeva jednoličnost i obavljanje rutinskih poslova, Betty Friedan otkriva “problem koji nema ime”. Dok je prvi talas feminizma svoj fokus usjmeravao ka zakonskim barijerama, drugi talas feminizma upravo sa knjigom autorice Fridn (Friedan) premješten je na analizu kulturoloških barijera koje sprječavaju žene da sudjeluju ravnopravno s muškarcima u svim društvenim sferama, odnosno da ostvare svoje potencijale.⁵ Glavni moto drugog talasa “lično je političko” koji se odnosio se na borbu za ravnopravnost unutar privatnog prostora, bio je posljedica sticanja saznanja o tome da se stvari u privatnoj sferi neće nikada promijeniti ukoliko se o tome ne bude govorilo u javnosti.

Drugi talas priznao je da ostvarivanje političkih i zakonskih prava nije riješilo žensko pitanje. Feminističke ideje su postajale radikalnije, a povremeno i revolucionarne, shodno tome ovaj period bio je u znaku radikalnog feminizma u kojem se naglasak stavlja na sestrinstvo. U prvom planu bilo je pravo žena na vlastito tijelo. Radikalne feministkinje najviše su truda uložile u borbu protiv silovanja, seksualnog nasilja, prisiljavanja na prostituciju te svih drugih fizičkih oblika nasilja nad ženama. Također, u drugom talasu feminizma značajno je djelo iz 1970. godine “Spolna politika” (Sexual politics) američke feministkinje Kejt Millett (Kate Millett). Millet je u svom djelu problematizirala pojmove pol (sex) i rod (gender), te je između ostalog smatrala kako je potrebna potpuna eliminacija patrijarhata da bi žene postale slobodne. Patrijarhat – vladavina očeva, podrazumijeva društveni sistem u kojem otac ili najstariji muškarac predstavljaju “glavu porodice”, muškarac je vlasnik imetka. Pojam je nastao od grčke riječi “patriarkhes” što znači otac ili šef rase. Patrijarhat karakteriše muška dominacija u javnoj i društvenoj sferi života te nejednak odnos moći između žena i muškaraca, shodno čemu su žene diskrimisane i u podređenom položaju. Krajem 1960 – ih godina u okviru feminističke teorije, zajedno sa prvim LGBTTIQ (Lesbian, Gay, Bisexual, Transsexual, Transgender, Intersex, Queer) aktivističkim istupima, počinje se razvijati i gej – lezbejska teorija, što ukazuje na promjene koje će sa sobom donijeti treći talas feminizma.

⁵ <https://radiosarajevo.ba/metromahala/gdje-izaci/predavanje-mistika-zenskog/126188> ; preuzeto: 22.03.2020: 17h

Tokom svog trajanja, drugi talas feminizma doživio je niz uspjeha. U te uspjehe ubrojani su: zakon o jednakim platama, o jednakom obrazovanju te zakon o građanskim pravima. Borba za ostvarenje seksualnih i reproduktivnih prava bila je također uspješna. Omogućena je kontracepcija kao i pravo na abortus.

Treći talas feminizma javlja se 1990 – tih godina, te traje do danas. Ovaj talas označava postkolonijalno kao i postmoderno razmišljanje. Bitno je naglasiti da se u ovom periodu ne govori isključivo o jednom feminizmu, već o feminismima. Oni koji se bave feminističkim/rodnim teorijama nisu saglasni oko konačnog broja feminističkih pravaca. Shodno tome, pluralizam je ono što je glavno obilježje ovog talasa. Različiti pravci nastajali su tokom prethodnih talasa, međutim to diferenciranje i insistiranjem na različitim pa čak i suprotstavljenim pozicijama, postaje još izraženije na tragu postmodernističkih teorija.⁶ Treći talas feminizma blizak je kvir (queer) teoriji koja se javila devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Kvir (queer) teorija razvila se iz lezbejskih – gej studija. Ova teorija je problematizirala koncept roda i rodnih identiteta. Kvir (queer) teorija svoj fokus je usmjerila na sve moguće seksualnosti koje pružaju otpor društvenim konstruktima, ona je u stalnom preispitivanju i konstruisanju u težnji otvaranja prostora za kreativnost i raznolikost u borbi protiv svih vidova opresije.⁷ U ovom talasu potrebno je staviti naglasak na značaj termina intersekcionalnost (intersectionality) koji se odnosi na teoriju intersekcionalnosti sociologinje Kimberli Krenšou (Kimberle Crenshaw). Teorija intersekcionalnosti diskriminaciju analizira kao složen sistem u kojem su različiti oblici diskriminacije zasnovani na različitim kategorijama identiteta (roda, pola, rase, klase, seksualne orijentacije). Pomenuti identiteti su međusobno povezani i utiču jedni na druge, te se i u samim razmatranjima diskriminacije moraju sagledavati skupa.⁸

Oko postizanja feminističkih uspjeha nisu se uvijek mogli svi usaglasiti. Takve dileme za rezultat su imale mnoge isključujuće feminističke pokrete, kao i nove pravce koji su više inkluzivni. Tokom čitave historije većina je težila završetku opresije, te stvaranju jednakosti za sve, međutim iznenađujuće je koliko u toj težnji može postojati i postoji različitosti.

⁶ GAVRIĆ, Saša i ŽDRALOVIĆ, Amila, „*Rodna ravnopravnost*“ Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet, 2019. str.29

⁷ SAVIĆ, Marija; HUREMOVIĆ, Lejla i GAVRIĆ, Saša “*Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*” Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Boll, ured u BiH: 2011: 48

⁸ <http://struna.ihjj.hr/naziv/intersekcionalnost/25464/> ; preuzeto: 01.04.2020: 22 h

Ženski pokret se iskazivao, te se iskazuje brojnim feminismima. Slijede samo neki od brojnih feminizama koji su u različitim vremenskim periodima, različitim intenzitetom proizvodili znanje te uticali na društvene poretkе. Dakle, pored liberalnog, radikalnog, socijalističkog/marksističkog te anarhističkog feminizma, ženski pokret se predstavlja i kroz kulturni feminizam/feminizam razlike, isključujući/separatistički, individualistički, višerasni, postmoderni, lezbijski, crni, postkolonijalni, ekološki, sajber feminizam i td...

Stoljeća su bila potrebna kako bi se dokazalo da žene nisu manje razumna bića u odnosu na muškarce, žene su sticanjem obrazovanja shvatale da je njihov potlačeni položaj imao ulogu održanja patrijarhalnog uređenja. Žene su se kroz historiju borile za svoja prava, međutim i danas u 21 – om stoljeću i demokratskom društvu njihov položaj nije na zavidnom nivou, osobito kada je riječ o političkoj sceni. Rijetke su zemlje koje se mogu pohvaliti velikim udjelom žena na političkoj sceni. U 21 – om stoljeću mnogi prvobitni feministički ciljevi su postignuti ili je njihovo postizanje u toku, što iziskuje kritiku postfeminizma. Glavna iluzija postfeminizma je u tome da su najočigledniji oblici polnog ugnjetavanja prevaziđeni, te da društvo više nije patrijarhalno. Glavni izazov feminizma u 21 – og soljeću vezuje se za uspostavljanje održivog i koherentnog trećeg talasa sposobnog da učini shvatljivim prirodu odnosa rodova koja se mijenja, sposobnog da odbaci mit postfeminizma.

Bosanskohercegovačka politička kultura je dominantno kultura muškaraca i potrebno je dosta vremena, truda i incijative da se takav koncept promijeni. Tokom rada, posebno će se bazirati na pregled historijskog razvoja ženskog pokreta u Bosni i Hercegovini.

1.2. Bosanske žene kroz historiju

Razvoj društveno-političkog angažmana žena u Bosni i Hercegovini dolazi sa prodorom moderne i modernizacijskih trendova. Knjiga pod naslovom „Ženski pokreti u Bosni i Hercegovini – artikulacija jedne kontrakulture“ autorice Zlatiborke Popov - Momčinović na inovativan način analizira historiju, poziciju i perspektive ženskog pokreta i aktivizma u Bosni i Hercegovini. Popov – Momčinović u svom djelu navodi tri politička perioda (period osmanske

uprave, period austrougarske uprave, te period postojanja Jugoslavije). Svaki novi period sa sobom je nosio i nove promjene koje su se odnosile na položaj žena u društvu. Dok se Bosna i Hercegovina nalazila pod vladavinom Osmanskog Carstva, žene nisu imale mogućnost djelovanja u javnoj sferi. Žene sa ruralnih područja imale su veću slobodu kretanja zbog svojih učešća u poljoprivrednoj proizvodnji. Žene su, u tom periodu, bile pod okriljem religije i tradicije. U sferi izvan privatnog života pokoravala se autoritetu personificiranom u suprugu i drugim starijim muškim članovima porodice, te su morale biti fizički pokrivene bez obzira na etno – konfesionalnu pripadnost. Veliki broj žena bio je izložen nasilju u porodici koje se, u većini slučajeva, opravdavalo nametnutom muškom superiornošću nad ženom. Autorica navodi kako je period osmanske uprave okarakterisan kao konzervativan period za ženu, jer u tom periodu žena je bila uskraćena za društveni, politički i socijalni angažman. Osmanski absolutizam održavao se putem zastarjelog i represivnog upravnog aparata, međutim i pored toga dotaknuo ga je talas modernizacije. Uticaj modernizacije na osmanski absolutizam ogledao se u ukidanju timarsko – spahijskog sistema vojno-feudalnog tipa 1839. godine, odnosno formalnim izjednačavanjem svih građana 1856. godine. Dok je 1862. godine dobijeno pravo na udruživanje je dobijeno kada dolazi do formiranja crkveno-školskih općina i esnafskih udruženja te do preobražaja čaršije u tzv. esnafsko javno mnjenje, iz kojeg je opet bilo isključeno više od 90 % stanovništva koje je živjelo u ruralnim sredinama.⁹

Na razmeđu Turske i Austro – Ugranske imperije, ističe se rad **Stake Skenderove** (1821-1891) koja je svojim djelovanjem i pregalackim radom, kao prosvjetna radnica, društvena djelatnica, ali ujedno i aktivna pripadnica ženske populacije osigurala sebi mjesto u historiji. Odstupala je od ponašanja koje je tada bilo uobičajno za jednu žensku osobu. Bila je na hodočašću u Jerusalemu, gdje se zaredila. U tom vremenu u Sarajevu nije bilo ženskih manastira niti pravoslavnih kaluđerica te je svojim spolnjim izgledom i nošenjem muških odijela ukazivala na svoje negodovanje i otpor tadašnjem vremenu. Staka Skenderova osnovala je prvu djevojačku školu koja je bila otvorena 19. oktobra 1858. godine. Tadašnji osmanski

Slika 1 Staka Skenderova

⁹ SPAHIĆ I DRUGI “Zabilježene - Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. Vijeću” Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija CURE, 2011. str. 14

namjesnik u Bosni, Topal Osman – paša Staki je pružio pomoć, a svoje kćeri je poslao da pohađaju ovu školu. Pored bosanskih Srpskih, školu su nešto kasnije pohađale i djevojke iz muslimanskih i jevrejskih porodica. Za djecu iz siromašnih porodica školovanje je bilo besplatno. Zbog ekonomskih razloga 1875. godine škola je zatvorena, ali je ostavila neizbrisiv trag na putu prosvjećivanja ženske populacije.

Tokom svoje četrdesetogodišnje vladavine Austro – Ugarska vladavina je, na prostorima Bosne i Hercegovine, uvela dozu modernizacije i slobode za društveno – obrazovni angažman žena. Često se kazuje kako je Austro – Ugarska vladavina doprinijela više razvoju materijalne nego duhovne kulture. Krajem 19 – og stoljeća, feredža (koju su, na ovim prostorima, nosile žene sve četiri konfesije) izlazi iz mode. Međutim breme nepisanih pravila, da se žene ne smiju zadržavati same na čaršiji bile pokrivene ili ne, nadvijalo se nad njima i u tom period. Iako se tada nije moglo upotpunosti govoriti o feminizaciji poslova, za neke se smatralo kako prirodno pristaju određenoj ženskoj populaciji. Shodno tome, postojale su žene hamamđinice, koje su vodile brigu o čistoći javnih kupatila, pored njih žene u tom period bile su vodonošice, aščikaduname koje su kuhalje u kućama imućnih ljudi. Ukoliko su žene bile članice porodice nekog zanatlje, uz obavljanje kućanskih poslova, pomagale su i domaćinu (zanatlji) u kazandžijskom, kazaskom, terezijskom, papudžijskom, kujundžijskom kao i mnogim drugim zanatima. U tom period, počeo je razvoj kapitalističke privrede koji je bio obilježen prodorom stranog kapitala, koji su privukli izobilje jeftine radne snage. Tada dolazi do razvoja rudarstva, industrija, šumarstva, građevinarstva te se od seoske sirotinje i propalih zanatlja stvarala radnička klasa. Žene se, u velikom broju, uključuju u radnu snagu gdje bivaju eksplorativne te čak do tri puta manje plaćene za svoj posao u odnosu na muške radnike. Također, dolazi do otvaranja škola kao i kulturnih ustanova, te se pokreće aktivna štampa. Bitno je navesti, da se u tom period javljaju žene doktorice kao i žene koje rade u obrazovno – odgojnim institucijama.

Slika 2 Milena Mrazović

U tadašnjem vremenu, kada žene nisu mogle igrati ni najmanju ulogu u javnoj sferi, **Milena Mrazović – Preindsberger** (1863 – 1927) upisala se u kulturnu historiju Bosne i Hercegovine kao prva novinarka, a kasnije kao vlasnica i urednica lista “Bosnische Post”, u kojem je radila do 1889. godine. Milena je rođena u

Bjelovaru, u staroj plemičkoj porodici, a u Bosnu i Hercegovinu došla je još kao dijete 1876. godine gdje je živjela u Banja Luci te Sarajevu. nakon što se prestala baviti novinarstvom putovala je cijelom Bosnom, te se tako upoznavala sa već tada primjetnim bosanskohercegovačkim sinkretizmom. Tokom svojih putovanja, bilježila je razne poslovice, zagonetke, legende, običaje, bajke ta je nadahnuta nezaboravnim doživljajima, raznovršeu i ljepotom pisala knjige. Osim pisanja knjiga, Milena je pisala i kratka djela za klavir koja se vode kao prva kompozitorska djela u Bosni i Hercegovini. Na svojim putovanjima, širom Bosne, Milena je otkupljivala i skupljala tradicionalnu žensku odjeću. Sve je to ona pažljivo čuvala, a po završetku Drugog svjetskog rata njen sin je, prema njenoj želji, sve donio u Sarajevo i poklonio Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Milena Mrazović – Preindsberger se navodi kao i jedna od osnivača Zemaljskog muzeja u Sarajevu, o kojem se brinula sve do njenog odlaska iz Bosne.¹⁰

Slika 3 Miss Irby

Adeline Paulina Irby, poznatija kao **Miss Irby** (1831 – 1911) bila je engleskinja koja je 1866. godine došla u Sarajevo, te unatoč mnogobrojnim preprekama i otporima otvorila je drugu žensku školu u Bosni. Školu je vodila do 1875. godine. Bavila se humanitarnim radom. Njen osnovni cilj je bilo prosvjećivanje. Dobila je podršku Stake Skenderove, čija je škola već tada prestala sa radom. Iako su školu mogle pohađati djevojčice svih konfesija, u njoj su do kraja njenog rada ostale samo djevojčice iz pravoslavnih porodica, te se ova škola u svim dokumentima naziva srpskom ženskom školom. Škola je u javnosti bila poznata pod nazivom

Miss Irbijev zavod ili Ženski institut plemenite Miss Irbijeve u Sarajevu. Nakon određenog vremena, škola je bila usmjerena ka siromašnoj djeci i djeci bez roditelja. Adeline Paulina Irby ostavila je neizbrisiv trag prosvjećivanjem puteva ka današnjoj ženskoj ravnopravnosti.

¹⁰ <https://stav.ba/milena-mrazovic-preindlsberger-prva-novinarka-u-bih/> pristupljeno: 15.04.2020: 19 h

Laura Pabo Bohoreta (1891 – 1941) bila je spisateljica, dramaturginja, skupljačica sefardskog etnološkog blaga, prevoditeljica, veliki borac za ženska prava u Bosni i Hercegovini. U svoje vrijeme bila je veoma cijenjena kao angažirana kulturna radnica te kao jedna od prvih bosanskohercegovačkih etnologa. Laura Pabo Bohoreto je rođena sarajka sefardskog porijekla koja se, ponukana pejorativnim člankom “Jugoslavenska žena u politici” objavljenim 1916. godine u bosanskohercegovačkim novinama na njemačkom jeziku Bosnische Post. U tom članku, u jednom dijelu teksta, sefardske žene u Bosni i Hercegovini opisane su kao neobrazovane, tradicionalne žene, te kao čuvarice patrijarhalnih vrijednosti. Bohoreta nikada nije prešućivala prozivke takvog tipa, te je na dostojanstven način uvijek kao odgovor upućivala javne tekstove. Pored toga što je pisala i bavila se etnološkim radom, skupljajući, zapisujući, te istražujući folklorna blaga Sefarda, Bohoreta je javno iskazivala podršku svim ženama. Ohrabrilala je i motivisala žene da se izbore sa svakom životnom situacijom. Podržavala je porodični život žene, kao i poštovanje običaja, ali je i kazivala da žene moraju biti svjesne vremena u kojem žive te da mu se prilagođavaju. Shodno ovome, Laura Pabo Bohoreta bila je jedna od prvih feministkinja na području bivše Jugoslavije. Na osnovu svog odgovora koji je napisala radi omalovažavanja sefardskih žena, 1931. godine Bohoreta je napisala svoje najpoznatije djelo “Sefardska žena u Bosni”. Laura Pabo Bohoreta bila je i uspješna dramska spisateljica. U bosanskohercegovačkoj historiji je ostavila trag i kao jedna od prvih spisateljica dramskih djela, osim toga čak je i režirala nekoliko pozorišnih predstava. Kada je u pitanju kulturna antropologija i dramska književnost značaj Laure Pabo Bohoreto je imantan. Svojim radovima bosanskohercegovačke žene, između kojih se nalazi i Bohoreta, nastojale su uključiti žene u opću teoriju jedne kulture i društva, istodobno ukazujući na neravnopravan položaj žena u društvu.¹¹

Slika 4 Laura Pabo Bohoreta

¹¹ BAKIĆ, Sarina „Uloga Laure Pabo Bohorete u svjetu društvenog položaja žena u Bosni i Hercegovini“. ŠATOR, Edin „Zbornik radova“ Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 2018. (57 – 68)

1.3. Bosanske žene u period Prvog svjetskog rata (1914. – 1918.)

Prvi svjetski rat koji je trajao od 1914. do 1918. godine, kako u svijetu tako i na prostoru Bosne i Hercegovine, na test je stavio tradicionalne podjele na muške i ženske poslove. Zbog ogromnog broja mobilizovanih muškaraca, žene se oslobađaju okova tradicionalizma te se hrabro i snažno hvataju u koštač s poslovima koji su do tada nosili prefiks “muški”. Bile su angažovane, na poslovima u fabrikama, osobito u fabrikama oružja, kao volontarke, te kao medicinske sestre na frontovima. Žene, iako nepoželjne, bile su izuzetno potrebne, te im je situacija pružila slobodu kakvu nisu uspjeli osigurati u aktivnoj borbi koja je trajala stoljećima. Uzimajući u obzir da se po završetku rata mnogi muškarci nisu vratili sa ratišta svojim domovima, žene su morale izdržavati porodicu koja je ostala iza njih. Ipak onim muškarcima koji su se vratili sa ratišta, žene su morale “vratiti” njihova radna mjesta. Bilo je i žena koje su zadržale svoje poslove, samo zato jer se određenim poslodavcima isplatila ženska radna snaga koju su plaćali mnogo manje u odnosu na mušku radnu snagu.

1.4. Bosanske žene u Kraljevini Jugoslaviji

Godine 1918. osnovana je Kraljevina SHS, a 1929. godine naziv joj je promijenjen u Kraljevina Jugoslavija. U tom period, tačnije, 1919. godine žene dobijaju pravo upisa u gimnaziju, koje im je omogućavalo put daljem (univerzitetskom) obrazovanju. Deset godina nakon toga 1929. godine jugoslavenska vlada uvodi obavezno obrazovanje za dječake i djevojčice do četrnaest godina. Shodno tome, došlo je do povećanja obrazovane populacije u državi. Iako su pripadnici muslimanske konfesije svoju djecu u ovom periodu (za razliku od prošlih vremena) počeli slati u škole, još uvijek zbog potpunog ne napuštanja okova tradicionalizma zaostajali su za ostalim konfesijama. Muslimanska kulturna udruženja su svojim stipendijama pružala pomoć obrazovanju muslimanki. I pored toga što su uspješno završavale svoje obrazovanje, veliki broj muslimanki, zbog ekonomskih, pravnih te ponajviše patrijarhalnih poteškoća, nisu uspjeli steći zaposlenje. Ipak jedne od onih koje su se uspjele oduprijeti svim preprekama bile su dvije prve

doktorice Ševala Iblizović – Zildžić i Hiba Šerbić. Obje su bile stipendisane od strane Narodne uzdanice i Gajreta.¹²

Ševala Iblizović – Zildžić rođena je u Sarajevu 09. januara 1903. godine. Poticala je iz ugledne porodice. Njeni roditelji bili su svjesni značaja obrazovanja, te su svojim kćerkama pružali ogromnu podršku na tom putu. Uzimajući u obzir da su u tom period pripadnice ženske populacije bile uskraćene za srednjoškolsko obrazovanje, Ševala je dozvolu za obrazovanje uz pratnju svog oca tražila od tadašnjeg reis – ul – uleme Džemaluduna Čauševića. Mlada djevojčica puna entuzijazma, pridobila je simpatije tadašnjeg reis – ul – uleme te joj je dao pismeno odobrenje kako bi svoje obrazovanje mogla nastaviti upravo u Muškoj gimnaziji. Tokom pohađanja te gimnazije, svakodnevno je trpila prijetnje i uvrede muških vršnjaka. Komšije su osuđivale postupak porodice Zildžić. Unatoč svemu, Ševala odlučna i istrajna u svom naumu 1925. godine nastavlja studij na Medicinskom fakultetu u Zagrebu. Godine 1931. je diplomirala, te je tako stekla titulu prve muslimanske doktorice u Kraljevini Jugoslaviji. Odmah po završetku studija radila je kao demonstratorica na fakultetu u Zagrebu, a nakon toga ponudili su joj mjesto asistentice međutim Ševala se u tom period vratila u Sarajevo. Po povratku u Sarajevo čekala je dvije godine na zaposlenje, a zatim je počela raditi u Gradskoj bolnici, na Infektivnom odjeljenju državne bolnice, u Higijenskom zavodu, a karijeru je završila kao specijalistica, ginekologinja te pedrijatrica u školskoj poliklinici dr. Mare Kurtović 1962. godine. Umrla je 1978. godine od posljedica tumora. Danas, jedna sarajevska ulica nazvana je po ovoj heroini, a BH pošta je 2002. godine je na incijativu njenog sina izdala poštansku markicu s njenim likom.¹³

Slika 5 Ševala Iblizović - Zildžić

Hiba Šerbić rođena u Tuzli 1912. godine. Najmlađa kći doktora hadži Mehmeda – Sami Šerbića je u svom rodnom gradu Tuzli završila osnovno i srednjoškolsko obrazovanje te je tako postala prva Muslimanka koja je završila srednju školu u Tuzli. Medicinski fakultet je započela i završila

¹² SPAHIĆ I DRUGI “Zabilježene - Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. Vijeću” Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija CURE, 2011. str. 44

¹³ <https://www.frontal.ba/novost/99353/doktorica-sevala-zildzic-iblizovic-i-hrabra-borba-protiv-patrijarhalnih-praksi> pristupljeno: 21.04. 2020: 20 h

1939. godine u Beogradu, te se tako upisala u historiju kao prva Muslimanka koja je diplomirala na Medicinskom Fakultetu u Beogradu. Za svoj rad i djelo dobitnica je mnogobrojnih nagrada i priznanja. Vodila je Prvu internu kliniku u Sarajevu. Nakon svoje tridesetšestogodišnje karijere Hiba je bila penzionisana 1975. godine, a nedugo nakon toga je umrla.

Četiri mostarke **Nadžida, Zineta, Rabija i Bahrija Hadžić**, nisu upamćene isključivo kao kćerke uglednog pisca i političara Osmana Nurija Hadžića. Svoje mjesto u historiji osigurale su kao aktivne pripadnice ženske populacije. **Nadžida Nuri Hadžić** studirala je Pravni fakultet u Beogradu, a nakon toga radila je kao sutkinja porotnica. Bila je jedna od prvih muslimanki koja je uspjela doći funkciju sudije Okružnog suda Mostara. Nadžida je obavljala i funkciju predsjednice AFŽ – a (Antifašističkog fronta žena). Također, njena sestra Zineta po završetku Univerziteta u Beogradu, radila je kao državna službenica na sudu. Rabija je radila kao (jedna od nekoliko u tom periodu) nastavnica.

Slika 6 Bahrija Nuri Hadžić

Bahrija Nuri Hadžić, rođena je u Sarajevu gdje je završila svoje osnovno obrazovanje studij klavira završila je u Beogradu, zatim je upisala 1904. godine. Muzičku akademiju u Beču gdje je specijalizirala operu. Po završetku svog studija, radila je u Bernskoj operi u Švicarskoj, a zatim u Beogradskoj opera. U njemačkoj stampi je poznata kao Eine Grösse aus Belgrad (veličina iz Beograda). Velika bosanska operna diva, svjetskog glasa uspješno je ostvarila uloge najrazličitijeg karaktera. Nastupala je u najvažnijim pozorištima centralne Evrope, kao i Švicerske

i Turske. Umrla je u Beogradu 1993. godine, a sahranjena je u Aleji velikana. Bosanskohercegovačka pošta je 1996. godine štampala poštansku markicu sa likom Bahrije Nuri Hadžić.¹⁴

¹⁴ SPAHIĆ I DRUGI “Zabilježene - Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. Vijeću” Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija CURE, 2011. str. 44

1.5. Bosanke žene u periodu Drugog svjetskog rata

“U Drugom svjetskom ratu stvoren je novi lik žene: žene-borca koja je u toku borbe politički izrasla i sazrela i oslobođila se da vodi i odlučuje o svim pitanjima borbe i narodnog života. Ovaj novi lik će kasnije biti sveden na predominantnu sliku bolničarke – partizanke.”¹⁵

Komunistička partija Jugoslavije, odmah nakon raspada Kraljevine Jugoslavije, povela je narod na ustanak. Vodene slobodarskim idejama žene su s puškama u rukama stale, rame uz rame sa muškarcima, u borbene redove partizanskih jedinica stvarajući tako novu narodnu vojsku. Žene borkinje, komandirke i komesarke ravnopravno su sa svojim drugovima, nadajući se pravednjem društvenom uređenju, stvarale novu Jugoslaviju. Partizanskim jedinicama priključilo se preko 100.000 žena, od čega ih je četvrtina poginula ili umrla, a ranjeno ih je 40.000. Motivisane željom za odbranom zemlje, rušenjem režima te težnjom za emancipacijom žene su se organizovane oko jedinstvenog AFŽ – a (Antifašističkog fronta žena) uključile u sve djelatnosti ratne pozadine na slobodnoj teritoriji, čak i u mjestima pod okupacijom žene su u strogoj ilegalnosti bile organizovane te su radile za narodnooslobodilački pokret. Omladinke su se okupljale u SKOJ (Savez komunističke omladine).

Umjesto bivše državne vlasti u ratu su stvarani narodnooslobodilački odbori. Na slobodnoj teritoriji, pa i na okupiranim dijelovima zemlje ovi odbori su predstavljali osnovnu vlast u koju je bio uključen i veliki broj žena. Organizovanje narodnooslobodilačkih odbora u Jugoslaviji značilo je da se osim borbe za oslobođenje zemlje sprovodi i revolucija kojom se nastojalo stvoriti novo i pravednije društveno uređenje, poredak bez eksploracije te nacionalnog ugnjetavanja. Još u periodu rata u većini jugoslavenskih mjesta (u kojima su uslovi to dozvoljavali) sprovedeni su izbori za organe narodne vlasti, to je bio historijski trenutak u kojem su žene Jugoslavije prvi put dobile pravo da biraju i budu birane u sve organe narodne vlasti.

Godine 1942. održana je prva konferencija AFŽ – a (Antifašističkog fronta žena), na toj konferenciji drug Tito je kazao kako je ponosan što se nalazi na čelu armije u kojoj se nalazi ogroman broj žena, također je kazao da su žene u ovoj borbi po svom heroizmu i izdržljivosti na prvom mjestu i u prvim redovima, te kako je našim narodima čast što imaju takve kćeri.

¹⁵ Isto, str. 86

Žene koje su bile okupljene oko Antifašističkog fronta posebno su se isticale svojim kulturno – prosvijetnim radom. Žene su se marksistički obrazovale na raznim kursevima i kroz oskudnu literaturu. Organizovano je na stotine partizanskih škola za djecu kao i kurseva za opismenjavanje odraslih. Pod uticajem komunističke partije snažni pokret žena na selu i u gradu stvarao je savremenu ženu koja može odgovoriti zahtjevima vremena. Sistematski se radilo na promjenama shvatanja mesta žena u socijalističkom društvu kao i odnosa prema njima, vodila se istinska revolucija za prava žena. U periodu između borbi žene su organizovale kulturno – umjetnički program za borce. Tokom rata na stotine hiljada žena i djece bilo je odvedeno u koncentracione logore, logori izgrađeni u svim krajevima Jugoslavije postala su stratišta masovnih mučenja i ubijanja. Mnogobrojni sačuvani dokazi (poput pisama zarobljenih partizanki) ostali su da svjedoče njihovom ponosu, prkosu, njihovoj hrabrosti te preziru prema neprijatelju. Svoju nevjerojatnu izdržljivost u surovim uslovima rata, žene su pokazale i u završnim bitkama gdje su ravnopravno sa muškarcima na prvim linijama unosile optimizam i nadu u konačnu pobjedu. Tokom narodnooslobodilačkog rata odlikovano je preko 300 000 žena, a 91 žena je proglašena za narodnu heroinu.¹⁶

1.6. Bosanske žene u socijalizmu (1945. - 1990.)

Nakon završetka Drugog svjetskog rata, te nakon pobjede antifašizma i partizanskog pokreta na području SRBiH, kao u cijeloj SFRJ, javlja se veliki broj bitnih društvenih, političkih i ekonomskih promjena. Promjene, koje su uslijedile u tom periodu, su se uveliko ticale žena, odnosno njihovog položaja i prava u državi. Iako su žene Jugoslavije, uključujući dakle i žene Bosne i Hercegovine već 1941. godine svoje biračko pravo (aktivno i pasivno) koristile prilikom izbora za narodne odbore, godine 1946. su prvim Ustavom FNRJ (Federativne Narodne Republike Jugoslavije) to pravo dobile i formalno. Nakon donošenja zakona o pravu glasa, žene su dobile još niz zakonskih mogućnosti. Godine 1946. donesen je zakon o braku kojim je izjednačen položaj žena i muškaraca u braku, izjednačena su prava bračne i vanbračne djece,

¹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=HPL9fualFvc>; pristupljeno: 29.04. 2020; 17 h

donesen je zakon i o socialnom osiguranju. Zakonom iz 1951. godine postignuto je pravo na abortus, dok je od 1977. godine dozvoljen abortus (do deset nedjelja starosti ploda) bez ikakvih ograničavanja. Ustavom iz 1974. godine ženama je omogućeno slobodno rađanje. Konvenciju o elminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) koju su UN usvojile 1979. godine SFRJ je potpisala 1980. godine i ratifikovala 1981. godine. Više od 2/3 zemalja članica UN su ratifikovale ovu kovenciju što ukazuje na značajnost poduzimanja brojnih aktivnosti da se unaprijede zaštita i nivo prava žena širom svijeta. Konvencija ustvari predstavlja povelju o pravima žena, jer u preambuli se govori da je cjelovit razvoj zemlje nezamisliv bez učestvovanja žene u svim oblastima života i rada pod jednakim uslovima kao što učestvuju i muškarci. Zato i definicija diskriminacije koja je data u Konvenciji podrazumijeva obavezu države da eliminiše diskriminaciju, ne samo u javnom životu, već i u privatnom.

U novoj vlasti posebna pažnja se usmjeravala na modernizaciju društva. U postratnom periodu javlja se sve veća potreba za random snagom, te se zbog toga zapošjava i veliki broj žena. Najveći porast je zabilježen u Bosni i Hercegovini gdje je broj zaposlenih žena povećan 2,5 puta.

U tom periodu u SRBiH posvećuju se ogromni napor razvoju školstva. Nedovoljno razvijene mreže školstva, te konzervativno uvjerenje da ženama nije potrebno obrazovanje i da su muškarci ti koji trebaju imati prednost nad ženama kada je u pitanju obrazovanje rezultirali su niskim brojem obrazovanog stanovništva. Svaki šesti stanovnik bio je nepismen, odnosno svaka treća žena je bila nepismena. Ženska djeca su završavala jedan ili dva razreda škole, te su nakon toga bile primorane obavljati kućanske poslove, čuvanje stoke i slično. Godine 1959. donesen je zakon o obaveznom osnovnom obrazovanju. Unatoč svemu, roditelji pod uticajem konzervativizma posezali su za radikalnim mjerama, te su išli iz krajnosti u krajnost kako bi djeci (osobito ženskoj) onemogućili pohađanje škole. Kada je u pitanju srednjoškolsko obrazovanje, tu su problem predstavljale, već pomenute, nedovoljno razvijene mreže školstva. Određeni broj djevojaka je, po završetku osnovnog obrazovanja, upisivao daktilografske kurseve dok su neke djevojke ipak nastavljale svoje dalje obrazovanje u medicinskoj, učiteljskoj, administrativnoj ili (u nešto manjem broju) u tehničkoj srednjoj školi.

Godine 1947. AFŽ pokrenuo je akciju ukidanja ženske muslimanske nošnje, te je 1950. godine donesen i zakon kojim se zabranjuje nošenje, prisljavanje ili nagovaranje žena da nose zar ili

ferredžu. Nošenje marama bilo je prepusteno ženskoj slobodnoj volji, iako se broj žena koje su nosile maramu postepeno smanjivao.

Gašenje AFŽ – a počelo je 1950. godine, a završilo se 1953. godine njegovim potpunim ukidanjem. Taj događaj za jugoslavenke je označavao veliki gubitak, jer je AFŽ kao organizacija koja je vodila brigu o uspostavi novog života za žene u socijalističkom društvu, za jugoslavenke predstavljala mjesto smiraja i nade. Ženama muškarci nisu mogli, odnosno nisu smjeli zabraniti odlaske na sastanke AFŽ – a, jer je AFŽ po statute bio dio narodnog fronta. Umjesto ukinutog AFŽ – a organizovan je Savez ženskih društava koji je pod pritiscima od 1959. godine do 1961. godine prerastao u Konferenciju za društvenu aktivnost žena. U Rezoluciji o stvaranju Savezu ženskih društava navedeno je da je pitanje ženske ravnopravnosti, zajedničko društveno pitanje te da se žene ne trebaju odvajati u zasebne političke skupine kako bi to pitanje riješile.¹⁷

O ženskom pitanju polemika se nije pretjerano vodila od ukidanja AFŽ – a pa sve do sedamdesetih godina kada, podstaknut studentskim protestima 1968. godine, drugi val feminizma kuca na vrata Jugoslavije. U Studentskom kulturnom centru, u Beogradu godine 1978. održan je skup Drug-ca – Žensko pitanje, to je bio prvi vatreni izlazak feministkinja na javnoj sceni u socijalističkoj zemlji te prva međunarodna konferencija o položaju žena u Jugoslaviji. Organizatorice konferencije bile su: Nada Ler Sofronić, Žarana Papić te Dunja Blažević, a na konferenciji su bile prisutne obrazovane i afirmisane feministkinje iz Sarajeva, Zagreba, Ljubljane, Beograda te iz Italije, Francuske i Engleske. Na konferenciji je ukazano na licimjerstvo tadašnjeg režima koje je tvrdilo da je žensko pitanje riješeno u socijalizmu. Konferencija je bila od historijske važnosti, jer je mnogo uticala na dalji razvoj feminizma na jugoslavenskim prostorima.¹⁸

Devedesetih godina na prvim višestranačkim izborima za Skupštinu SRBiH izglasano je samo sedam (u procentima 2, 92 %) poslanica. Uzimajući u obzir da se tadašnje republike SFRJ nisu uspjele politički dogоворити о било којем облику zajedničког живота, bio je ostvaren процес дисолуције SFRJ. 29. фебруара и 01. марта 1992. године одржан је референдум за Независност

¹⁷ SPAHIĆ I DRUGI “*Zabilježene - Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. Vijeću*” Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija CURE, 2011. str. 123

¹⁸ Isto, str. 132

Bosne i Hercegovine. Nakon ovog čina Bosna i Hercegovina je međunarodno pravno priznata 06. aprila 1992. godine, s tim da je ono počelo teći od 07. aprila.

Već sredinom 1991. godine bio je razrađen plan o ratnoj prisli Bosne i Hercegovine za ostanak u novoj Jugoslaviji odnosno Velikoj Srbiji. Sve vrijeme SDS je opstruirao državnu vlast te stvarao paradržavne tvorevine. JNA je bila pripremljena za ratno suprotstavljanje osamostaljenju Bosne i Hercegovine. Tako je u aprilu 1992. godine zvanično počela agresija na Bosnu i Hercegovinu.

1.7. Žene Republike Bosne i Hercegovine u agresiji na Bosnu i Hercegovinu (1992. – 1995.)

Dezintegracijom Jugoslavije i padom socijalizma dolazi do pada ženskog položaja u društvu te do vraćanja žena u prvobitnu ulogu majke domaćice unutar privatnog prostora. Rastom etnonacionalizma, dolazi do rasta apolitičnosti žena. S porastom nacionalizma žene počinju smatrati izuzetno bitnim faktorom za produženje određene nacije/etničke grupe. Tako da procesi repatrijirhalizacije koji su započeli osamdesetih godina nastavljeni su i nakon raspada SFRJ te kroz oružane sukobe koji su počeli devedesetih godina. Međutim, unatoč svemu bosanske heroine su se neizbrisivim tragovima krvi upisale u ratnu historiju Bosne i Hercegovine. U Sarajevu 05. aprila 1992. godine održane su mirovne demonstracije, taj antiratni protest bio je posljednji vapaj desetina hiljada ljudi kako bi pokušali spriječiti sukob, namjera im je bila srušiti blokade srpskih paravojnih formacija koje su blokirale grad.

Tog dana neprijatelji su počeli pucati na demonstrante, te su pale i prve žrtve

Slika 8 Suada Dilberović

dvadesetpetogodišnja **Suada Dilberović** (studentica pete godine Medicinskog fakulteta, porijeklom iz Dubrovnika) te tridesetčetverogodišnja **Olga Sučić** (službenica u Skupštini Bosne i Hercegovine) koje su se goloruke, prkosne i ponosne suprotstavile agresorima. Tim napadom te smrću Suade i Olge započela je opsada Sarajeva koja je trajala 44

Slika 7 Olga Sučić

mjeseca odnosno 1. 425 dana, što je najduža opsada jednog grada u modernoj historiji. Most Vrbanja na kojem su stradale Suada i Olga, 06. aprila 1996. Godine preimenovan je u Most "Suade Dilberović", dok je 1999. godine preimenovan u Most "Suade i Olge". "Kap moje krvi poteče. I Bosna ne presuši." su

riječi koje su danas uklesane u spomen obilježje Suadi i Olgi. Tokom rata u Bosni i Hercegovini, prema evidenciji od 31. decembra 1995. godine 5.360 žena u redovima Armije Republike Bosne i Hercegovine branilo je svoju domovinu, rame uz rame sa muškarcima kopale su rovove, te s oružjem, znatno slabijim u odnosu na agresorsko, stajale su u prvim redovima odbrane. Trinaest borkinja Armije Republike Bosne i Hercegovine dobitnice su najvećeg ratnog priznanja "Zlatni ljiljan". Te neustrašive bosanske žene su: Fadila Bajrić, Zlata Gazibara, Dževada Tataragić i Aida Zuko, a posthumno ovim priznanjem odlikovane su: Emira Bašić, Mevlida Elčić, Kornelija Jurić, Atifa Karalić, Razija Merić, Indira Pjanić te Nevzeta Sefer, dok su Fadila Odžaković Žuta i Edina Čamđić, pored dobijenog priznanja "Zlatni ljiljan", posthumno odlikovane i "Ordenom zlatnog grba" s mačevima, odnosno "Medaljom za hrabrost".

Slika 9 Fadila Odžaković Žuta

Fadila Odžaković Žuta bosanska heroina, bila je neustrašiva djevojka na prvim linijama odbrane. Oni

koji su je poznavali svjedočili su, te dan danas svjedoče, njenoj hrabrosti koju, kako kažu, nije posjedovala polovina njenih saboraca koje je u najtežim trenucima bodrila i nije im davala da posustanu. Na lokalitetu Žuči, Orlića teško je ranjena 18. septembra 1992. godine, dok je previjala jednog od boraca na prvoj liniji, te je dva dana nakon ranjavanja i preselila u 34 – oj godini svog života. Za Fadilu je napisana i otpjevana pjesma pod nazivom “Žuta Fadila” što nam govori o njenoj veličini, hrabrosti, prkosu, herojstvu.

Edina Čamđić rođena je u Kladnju 04. juna 1972. godine. Još od malih nogu bila je veoma inteligentna djevojčica, završila je Srednju veteninarsku školu u Živinicama, te je nakon toga upisala Veteninarski fakultet u Sarajevu. Dvadesetjednogodišnja Edina pokazivala je svoju hrabrost i sigurnost na svakom izviđačkom zadatku, u svakoj diverzantskoj akciji. Poginula je 10. novembra 1993. godine u selu Zubeta na području Vareša gdje je svjesno i odlučno izvršila akciju aktiviranja bombe na svom opasaču, ubivši pri tome dvojicu zločinaca, te oduzevši sebi život kako ne bi pala krvnicima u ruke, jer je bila svjesna poniženja i predaje ukoliko to ne bi učinila.

Pjesnikinja **Ajša Zahirović** je u haustorima i drugim skloništima organizovala dječije ratno pozorište “Kafez” gdje je preko 45 – tero djece učila pjevanju, glumi, recitaciji, slikarstvu, stranim jezicima. Na ovaj način ova heroina željela je očuvati mentalno zdravlje djece.

Fatima Gunić rođena 03. novembra 1949. godine u Prijedoru. Osnovnu, a potom učiteljsku školu završila je u svom rodnom gradu, dok je Pedagošku akademiju završila 1976. godine u Banjoj Luci. Radila je kao učiteljica, svoj poziv je obavljala s puno ljubavi znalački savjesno i odgovorno. Granata ispaljena s položaja Vojske RS – a 09. novembra 1993. godine u sarajevskom naselju Ali – pašino Polje ubila je učiteljicu i troje učenika.¹⁹

¹⁹<https://intelektualno.com/prica-o-zenama-heroinama-i-njihovoj-ulozi-u-odbrani-bosne-i-hercegovine/> pristupljeno: 09.05.2020: 14 h

Slika 10 Meliha Varešanović

Sarajka **Meliha Varešanović**, tadašnja službenica u Općini Novi grad, žena je o kojoj zaista "slika govori više od hiljadu riječi". Tom Stoddart imao je zadatak da 1994. godine u opkoljenom Sarajevu, napravi foto – esej o ženama tog krvavog grada. Slučajno uslikavši Melihu Varešanović, fotograf ne samo da je napravio foto – esej, već je fotografijom ispisao knjigu o prkosu, ponosu i snagi bosanske žene. Tog proljetnog jutra, Meliha je krenula na posao, na visokim potpeticama, visoko podignute glave, našminkana i dotjerana. U svojim izjavama Meliha je kazala kako se uvijek sređivala, ali da se u ratu sređivala još više jer su, kako kaže, njen izgled, stav, hod i urednost bili jedino njeno oružje kojim se borila protiv agresora. Iza svog stave krila je golemu tugu za gubitkom majke, ali kada je bila na ivici posustajanja prisjetila se

majkinih riječi da uvijek mora da se uspravi te dostojanstveno nastavi. Tadašnja Melihina poruka, u kojoj je ustrajala, bila je “nećete nas pokoriti”.²⁰

U Bosni i Hercegovini tokom rata od 1992. godine do 1995. godine, prema procjenama UN – a, seksualnom zlostavljanju, silovanju bilo je izloženo između 20 i 50 hiljada žena i djece. Historijski gledano, žene su tretirane kao vlasništvo muževa, što je zločincima davalo “pravo” da ih zlostavljuju/siluju. Shodno tome silovanje se u ratu koristilo kao taktika dominacije protiv “žena naših neprijatelja”. Zločinci su mnoge žene po završetku tih krvoločnih činova još krvoločnije ubijali, a sve su to nerijetko radili pred očima njihovih najmilijih. One žene koje su ostavljali u životu nakon tog zločinam ostajale su da vode novu borbu u svom životu, borbu sa osjećanjima srama, poniženosti i bijesa. I pored svega što su preživjele, kod jednog dijela žena, snaga bosanskog prkosa nadvila se nad njihovom teškom i bolnom sudbinom pa im je pokazala put ka novoj životnoj borbi, koja je u nekim slučajevima bila bolnija od rata.

U ovom dijelu rada pomenuli smo samo nekoliko bosanskih žena kroz historiju. Pomenute žene, te još mnogo njih, svojim aktivizmom, požrtvovanosti, snagom, sposobnošću, a neke čak i svojim suzama i krvlju ispisale su stranice bosansko – hercegovačke historije, te su se snažno borile i izborile za današnji položaj bosanskohercegovačke žene.

15. septembra 1995. godine na četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama usvojena je UN – ova Pekinška deklaracija i Platforma za akciju. Polazeći od principa da su ženska prava ljudska prava, Pekinška deklaracija je smatrala da je neophodno preduzeti široke institucionalne promjene kako bi se smanjili vojni izdaci te omogućila globalna promocija ljudskih prava kao i nenasilnog rješavanja konflikta, kao i zaštitu žena u ratnim područjima te izbjegličkim logorima. Na kraju konferencije proizvedena je pomenuta Platforma za akciju u kojoj je navedeno dvadeset prioriteta na koje su se zemlje potpisnice (189 zemlje) trebale fokusirati prilikom dalje borbe za ravnopravnost spolova. Jedna od najbitnijih ovlasti nalazi se pod rednim brojem 13. u kojoj se kazuje kako žene trebaju dobiti veće ovlasti te puno učešće na osnovi ravnopravnosti u svim

²⁰ <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/meliha-varesanovic-zena-sa-fotografije-koja-je-očarala-svijet>; pristupljeno: 09.05.2020: 17 h

sferama društava, također uvodi gender mainstreaming kao instrument, te poziva sve države na akciju implementacije Platforme u svojim programima i politikama.²¹

Ne dugo nakon Pekinške konferencije, u Rajt Petersonu, vazduhoplovnoj bazi te najvećem američkom centru ratnog vazduhoplovstva za istraživanje i razvoj, u blizini Daytona počeli su pregovori za okončanje agresije na Bosnu i Hercegovinu. Pregovori su trajali od 01. do 21. novembra 1995. godine. U delegaciji Bosne i Hercegovine bile su prisutne samo dvije žene i to u ulozi prevoditeljica, dok niti jedna žena nije bila prisutna kao pregovarateljica. Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini ili Daytonski mirovni sporazum koji je potpisana 14. decembra 1995. godine u Parizu. Potpisivanjem Daytonskog mirovnog sporazuma, u pravni sistem Bosne i Hercegovine ušle su Konvenciju o elminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) te Evropska konvencija o ljudskim pravima (EKLJP). Unatoč svemu, po pitanju roda i ravnopravnosti Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini ili Daytonski mirovni sporazum predstavljao je prvi neuspjeh Pekinške deklaracije.

DRUGI DIO

2. POSTMODERNA

2.1. Od modernizma do postmodernizma

Jean – Francios Lyotard, jedan od najznačajnijih predstavnika postmoderne, prvi je ukazao na bitne razlike modernog i postmodernog znanja. U knjizi „Postmoderno znanje“ Lyotard znanje je smatrao paralogičnim sa zaključkom da absolutna istina ne postoji, promatrao ga je kao oblik estetske igre, bez velikih ideja, zasnovano na malim idejama. Za Lyotarda moderno znanje je logično, puno je narativnih projekata te teorijskih priča koje su utemeljene na velikim idejama kao i vjeri u absolutnu istinu. Postmoderna svoja znanja i kulturu temelji na pluralnosti. Za

²¹ <https://arsbih.gov.ba/project/pekinska-deklaracija-i-platforma-za-akciju/>; pristupljeno: 09.05.2020; 17 h

razliku od moderne, postmoderna je opuštenija, mekša, nivelačijska, a posrmodernistički subjekt je dijalogičan, što znači da ne insistira na općeprihvatljivim istinama.

Na temelju Hegelove filozofije apsolutnog duha, smatra se da je nastala moderna znanost. Georg Wilhelm Friedrich Hegel istinsko znanje je promatrao kao cjelovito, esencijalno, logično te dijalektično. Svojom teorijom, Hegel je ponukao druge autore, te su oni krenuli putem spoznaje te utemeljenja postmodernizma.

Hegelovim najvećim rivalom, a ujedno predstavnikom postmoderne, smatra se Friedrich Wilhelm Nitzche. On svojom „vedrom znanošću“ tvrdi kako totalna istina ne postoji jer je i lažnjen dio, kazuje kako cjelovito znanje ne postoji, već se pomenuto znanje sastoji od estetskih fragmenata. Nitzche je rođen u modernom periodu, ali je svojim mišljenjem postavio temelje postmodernoj kulturi. Dijalektikom prosvjetiteljstva, Maxa Horkheimera i Theodora Adorna, iznesena je druga kritika Hegelovo teoriji. Dijalektika prosvjetiteljstva kazuje da je Hegelova apsolutnost progurana u sintezi. Treća kritika obračunava sa cijelom zapadnom metafizikom, od Platona pa nadalje. Filozofijom sedamdesetih i osamdesetih godina proglašava se kraj logocentrizma, ontoteologije, subjekta, označava se kraj moderne i početak postmoderne.

Dubravka Oraić Tolić u svom djelu „Muška moderna i ženska postmoderna“ kazuje kako je, 70 – ih godina 20. stoljeća, feministički pokret došao do zaključka kako je književnost zapravo muška. Tada se otkriva dominacija muških perspektiva te isključenje ili tragičan kraj ženskih subjekata u područjima kulture. Kao primjer pomenutog zaključka, navodena je Tolsojeva Ana Karenjina, koja je izvršila samoubistvo bacanjem pod voz, te se navodi i djelo „Duga“ autora Dinka Šimunovića, u kojem se djevojčica Srna izložila čak smrtnoj opasnosti ne bi li prošla ispod duge i postala muškarac. U djelu „Imaginarna ženstvenost“ autorica Silvija Bovenschen je otkrila muške slike o ženama te pronalazi žene koje su zaboravljene u historiji književnosti i umjetnosti, to djelo ujedno je i temelj istraživanja feminističkih pokreta sedamdesetih godina.²²

²² ORAIĆ – TOLIĆ, Dubravka „Muška moderna i ženska postmoderna“ Zagreb: Naklada Ljevak: 2005. str. 9

2.2. Postmodernizam

Pojam postmodernizam prvi put je upotrijebljen sredinom 19 – og stoljeća. Postmodernizam (post + modernizam) je pojam koji je izведен iz pojma postmodernosti (post - + franc. moderne: nov, savremen). Sam prefiks “post” koji je dodat na riječ modernizam može se tumačiti na nekoliko načina. Prije svega taj prefiks može označavati da živimo u svijetu promjena, odnosno u svijetu tranzicije kada se staro raspada, a zatim nestaje dok je novo još uvijek nejasno i neodređeno. Tim pojmom, u širem smislu, označava se epoha druge polovine dvadesetog stoljeća, dok u užem smislu označava neke aspekte mišljenja te stvaranja pomenute epohe. Postmodernizam se odnosi na kritiku apsolutnih istina, identiteta te takozvanih velikih mjerodavnih priča koje su ustanovljene u modernosti, od prosvjetiteljstva pa dalje, u filozofiji, umjetnosti, kritici, arhitekturi, historiji i kulturi. Kao sredstvo društvene i političke analize, postmodernizam osvjetljava pomijeranje od društava struktuiranih industrijalizacijom te klasnom solidarnošću, ka pluralističkim “informacijskim društvima”, koja su sve više razjedinjena, u kojima su pojedinci iz proizvođača pretvoreni u potrošače, a individualizam zamjenjuje klasne, religijske te etničke lojalnosti. U postmodernizmu ne postoji apsolutna vrijednost, istina, niti bilo šta apsolutno. Također, ne postoji niti nauka koja bi mogla to opovrgnuti. U njemu ne postoji autoritet koji će kazati apsolutnu istinu, uz koju nema pitanja. Vlasnik istina postaje masa, jer ne postoji samo jedna istina. Postmoderna nema kritike, jer za kritiku moramo posjedovati argument, s toga postmodernizam ima kritizerstvo. Kritizerstvo znači imati svoje istine. U postmodernizmu naglasak se stavlja na razgovor, debatu i demokratiju. Postmodernizam podrazumijeva modernizam kao povlaštenog unutarnjeg sagovornika koji je često podložen propitivanju, on je dio unutarnje logike modernizma.

2.3. Entropija u postmodernoj kulturi

Postmoderna kultura se prepoznaje kao civilizacija u znaku entropije. Odsustvo političkog i religioznog centra, odsustvo moćne i jedinstvene ideologije, relativnost moralnih zakona,

nepostojanje jakog subjekta, gubljenje razlika između polova (muškobanjaste žene i feminizirani muškarci, meki, ili slabi diskurs), razumijevanje jezika saglasno njegovim unutarjezičkim funkcijama, a ne saglasno referentnom ukazivanju na svijet izvan jezika, nestajanje žanrovske granice, prisutnost nacionalnih jezika, metaforizacija te alegorizacija naracije, brisanje razlika između proizvodnje, potrošnje i nadgradnje kulture i narušavanje granica između aktuelnog (sadašnjeg) i historijskog (prošlog). Sve navedeno karakteriše postmodernu kulturu.²³

2.4. Od feminizma do postfeminizma

Može se kazati kako je Seyla Benhabib u članku Feminism and the Question of Postmodernism (Feminizam i pitanje postmodernizma) najjasnije sažela raspravu o identitetu sa pogleda feminizma. Osvrćući se na tezu Jane Flax o tri smrti (smrt subjekta, smrt historije te smrt metafizike) u postmoderni, Benhabib razlikuje dvije vrste smrti subjekta, odnosno slabiju i jaču (potpunu) smrt subjekta. Slaba verzija smrti subjekta, subjekt postavlja u kontekst različitih sruštvenih, jezičkih te diskurzivnih praksi. To stajalište ne stavlja nipošto u pitanje poželjnost i teoretsku potrebu za primjerenijom, manje varljivom i manje opsjenarskom vizijom subjektivnosti nego što su one cartesiankoga Cogita, »transcendentalnog jedinstva apercepcije«, »Duha i svijesti« ili »Čovjeka« (kao takvog). Tradicionalni atributi zapadnoga filozofskog subjekta, kao što su samorefleksivnost, sposobnost načelnoga djelovanja, racionalna odgovornost za vlastita djela kao i sposobnost planiranja života u budućnosti, ukratko, neki oblici autonomije i racionalnosti mogu se naime preformulisati tako da se uzme u obzir temeljna situiranost subjekta. Sa druge strane, jača (potpuna) smrt subjekta za feminizam nije prihvatljiva iz razloga što tada ne bi bilo ženskog subjekta, te shodno tome ni feminizma. Feminizam prihvata samo slabiju verziju postmoderne teze o smrti subjekta. Teza o krhkem subjektu svrstava se u postfeminizam devedesetih godina. Za razliku od perioda modernizma kada se u fazi žestokog oslobođilačkog feminizma vodilo pitanje o apsolutnom subjektu i apsolutnom

²³ ŠUVAKOVIĆ, Miško „*Postmoderna*“ Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2005. str. 35

identitetu, postfeminizam se bavi pitanjem krhkog, ranjivog, ograničenog i slabo subjekta, koji u rodnom sistemu simbolizira žena.²⁴

60 – tih godina novi feminizam jednim dijelom je nastavljao nedovršeni moderni projekt oslobođenja i jednakosti, dok je drugim dijelom postavljao pitanje o diferenciji i specifičnom ženskom identitetu. U tom periodu naglasak se ne stavlja samo na politička i socijalna prava, nego i na slobodu tijela i institucionalizaciju ženskog pitanja. Spolna revolucija ubrzo je dovršila projekt oslobođenja tijela. Već početkom 70 – tih godina u ruralnoj patrijarhalnoj sredini slavonskog sela mladić i djevojka su mogli prenoći zajedno u udobnosti doma, pod zaštitom njene bake koja je rođena u 19 – om stoljeću, koja iako još uvijek u potpunosti nije imala razvijene svjetonazore, smatrala je da je bolje da njena unuka bude na sigurnom nego negdje u parku na klupi i slično. U ovom period društvena i kulturna zakinutost žena nije nestala, ali je potisnuta u drugi plan ili je prepuštena politički angažovanom feminizmu. Sedamdesetih godina javljaju se različite feminističke teorije koje na različite načine tematiziraju problem “žene”, bilo kao ženske literature (književnost koju pišu žene) ili ženskog identiteta. Kada je u pitanju postmoderni feminism, on odbija prihvatići rod ili spol kao inherentne koncepte te je, kao takav, postmoderni feminism razvio percepciju roda, spola i drugih binarnosti kao performativne, neodredive i nepostojuće. Postmoderni feminism podrazumijeva da ukoliko ne postoje krute kategorije roda ili spola, onda shodno tome ne treba postojati razlog za opresiju onih koji se vide kao žene. On prihvata različitost istina, uloga i stvarnosti. Protivnik je esencijaliziranju prirode žene, jednostranoj ženskoj egzistenciji. Kritizira patrijarhat i društveni poredak, ali se kloni bilo kakvih esencijalističkih koncepcija. Predstavnici postmodernog feminismra su: Judith Butler, Donna Haraway, Mary Joe Frug, Michel Foucault.²⁵

²⁴ **BENHABIB**, Seyla „Feminism and the Question of Postmodernism“ Cambridge/Oxford: Polity Press, 1994. str. 79

²⁵ <https://www.matica.hr/kolo/286/muska-moderna-i-zenska-postmoderna-19899/>; pristupljeno 26.08.2020: 17 h

2.5. Postfeminizam

Postfeminizam se razvijao od kasnih sedamdesetih do devedesetih godina u Sjedinjenim Američkim Državama i Evropi. Utemeljen je u francuskoj postkulturalističkoj teoriji Ein Skisu, Julije Kristeve te Lis Irigaraj. Postfeminizam pokreće teorijske probleme koji ulaze u domen psihanalize, socijalnog rada, estetskog, političkog te filozofskog promišljanja statusa subjekta žene. Žena polnost uvijek je bila mišljena u muškim parametrima i okvirima prikazivanja ženskog tijela, emocije, želje, uživanja, poslušnosti, drame i racionalnosti. U domenu postmodernističke filozofije, zamisao mekog ili ženskog pisma opisuje interpretativne granice “ženske racionalnosti” koja stvara raskol sa “muškom racionalnošću”, pošto želje žena i muškaraca ne govore istim jezikom. Lis Irigraj iznijela je teorijske prepostavke velikog preokreta o “stanju svijeta” u kojem žensko ne bi bilo ono drugo ili ono žrtvovano. Dok Julija Kristeva istražuje uslove pod kojima je dominantni zapadni simbolički poredak kulture prihvatljiv, te koji je to razlog zašto žene pristaju na njega. Šezdesetih i sedamdesetih godine, feministička umjetnost se zasnivala na emancipatorskom, kritičkom i ekscesnom ukazivanju na antropološke okvire žene kao subjekta umjetnosti, tj. na njenu tjelesnost, biološki simbolizam ili politički smisao ženskog čina.

Što se tiče postfeminističke umjetnosti, ona je nastala u promijenjenoj društvenoj i umjetničkoj klimi koja ne izražava emocije ili ideološku kritiku, nego upotrebljava deskonstrukciju te paližanrovsku reinterpretaciju označenih mehanizama marketinga, tehnologije, medija, ekonomije i oblika prikazivanja pola i polnosti. Svojim djelovanjem u umjetnosti, odnosno svojim pisanjem žena izlazi iz sudbine koja joj je nametnuta i ulazi u područje koje joj je zabranjeno. Shodno tome, ženino djelovanje u umjetnosti predstavlja subverzivan čin. Ključni problem postfeminističke umjetnosti jeste prikazivanje njihove distribucije, kontrole te selekcije u uspostavljanju dominantnih društvenih kriterijuma i vrijednosti. Postfeminističku umjetnost osobito zanima stvaranje tzv. slabog mjesta dominantnih društvenih diskursa – gospodara. Modeli postfeminističkog umjetničkog rada jesu paradoksije inverzije dominantnih diskursa u kojima se čuje, odnosno vidi odjek “revolucionarne moći ženskog smijeha”.²⁶

²⁶ ŠUVAKOVIĆ, Miško „*Postmoderna*“ Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2005. str. 116

2.6. Postmodernistički diskurs Virginie Woolf i njenog romana Gospođa Dalloway

Virginia Woolf (Adeline Virginia Stephen) (1882. – 1941.) bila je engleska književnica. Njen najpoznatiji i najčitaniji roman je Gospođa Dalloway, 1925), koji važi za vrhunsko ostvarenje moderne i modernističke književnosti. Radnja romana iz perspektive objektivnog vremena jeste tokom jednog jedinog dana, kada Clarissa priprema veliku zabavu. Međutim radnja romana zapravo traje 40 – tak godina koliko, tog dana, pokrivaju sjećanja Clarissa Dalloway. Na samom početku romana u liku Clarisse Dalloway ističe se tema Woolfine fikcije. Više od bilo koje druge teme, romanom se prožima tema identiteta. Clarissa se nastojala sjetiti kada se desio trenutak u njenom životu, kada je izgubila svoje ja. Gubljenje Clarissinog identiteta desilo se paradoksalno kada je između dva različita muškarca izabrala onoga za kojeg je mislila da će joj pomoći da veći dio nje same, ostane samo njoj. Čuvajući na taj način svoju slobodu Clarissa je zapravo izgubila, te se čitav roman pominje kao gospođa Dalloway ili gospođa Richarda Dalloway – a. Shodno tome, ona nema identitet sem onog identiteta koji joj daje bračni status. Njen izbor ne samo da je odredio dalji tok njenog života, nego je bio i izraz onoga što je u njoj prezežno preovladavalо. Ono što Virginie Woolf pokazuje, jeste da proces promjene neprekidno traje, da proces nikada nije jednoličan. To zapravo i jeste preduslov nekog književnog djela da nam pokaže da ne postoji jedna istina, nego da postoje mnogi slojevi istine, istinitosti ili onoga što se u nekom trenutku može shvatiti kao istina, ali kao istina koja je i tada u najmanju ruku dvojna. Tu se upravo ogleda postmodernistički diskurs jer postmoderna svoja znanja i kulturu temelji na pluralnosti. U postmodernizmu ne postoji apsolutna vrijednost, istina, niti bilo šta apsolutno. Također, ne postoji niti nauka koja bi mogla to opovrgnuti. Postmodernizam podrazumijeva modernizam kao povlaštenog unutarnjeg sagovornika koji je često podložen propitivanju, on je dio unutarnje logike modernizma. Tako se lik Clarisse Dalloway u najmanju ruku predstavlja kao dvojan. Roman nam otkriva da Clarissa sve ono što je s polja, nikako nije unutra.

U romanu kroz lik opuštenog šetača Pitera Volša upoznajemo London koji je itekako promijenjen nakon Prvog svjetskog rata, on nam predstavlja novi svijet kazivanjem o tome kako su ljudi drugačiji, kako se može primjetiti veliki broj radnih vozila, kako je došlo do slobode govora, te slobode da na javnom mjestu popravite puder ili ruž. U njegovim kazivanjima primjećujemo ekonomski razvoj i industrijalizaciju u 20. stoljeću. Woolf svojim romanom

prikazuje promjenjливу političku atmosferu, te zalazi u problematično stanje društva kroz likove Septimusa Vorena Smita i Clarisse Dalloway. Septimus je bio mladić koji je zbog traume stečene u ratu ispaо iz svog društva te je izvršio samoubistvo. Lik Septimusa Vorena Smita nema nikakve veze sa likom gospođe Dalloway. Međutim, Virginie Woolf positovjećena sa glavnom junakinjom romana koja je suočena sa potpunom ispraznošću svog života i pustoši koja je stajala pred njom, kako bi poštедila sebe, odnosno glavnu junakinju, uvela je lik ratnog veterana čija je simbolična veza sa gospodom Dalloway, zbog njenog tonuća u bolest i zbog njenih osjećanja, postajala sve jača i jača do kraja romana. Osim toga kroz lik Septimusa ukazala je na to kako se rat odrazio na stanovništvo. Virginie Woolf ovom povezanošću likova koji se nikada nisu sreli nastojala je ukazati na to da ljudska bića osim što žive preko svojih granica, u drugim i sa drugim poznatim licima, žive i dijele sudbinu bića s kojima su se možda slučajno sreli. Na kraju romana ugledavši spokojnu staricu, koja živi skromnim životom shvatila je da je ona zapravo Clarissa Dalloway i da nije sve bez smisla. Traganjem za identitetom gospođe Dalloway, autorica je poistovjećena s njom, tragala za svojim identitetom. Ono što ovaj roman dovodi u vezu s posrmodernom jeste i intertekstualnost. Postmodernizam je u ideji svojeg stvaralaštva zadržao neke ideje modernizma, poput usmjerenosti prema individualcu i njegovom unutrašnjem svijetu, psihologizaciji i slično.

TREĆI DIO

3. POLITIKA I ŽENE U POSTDAYTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

3.1. Hronologija ženskog položaja u politici

Na prvim poslijeratnim Općim izborima, održanim 1996. godine slika zastupljenosti žena u političkom životu nije se značajno promijenila, pobedu su ponovo odnijele nacionalne stranke, te su na vlast opet došli politički predstavnici tri najveće etničke skupine u BiH (SDA, HDZ i SDS). U skladu sa Aneksom 3. Dejtonskog mirovnog sporazuma, održani su izbori koje je

nadgledala Privremena izborna komisija, koju je formirala Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini. Rezultati izbora su pokazali da su žene ostale podzastupljene. U Predstavničkom domu Parlamenta Bosne i Hercegovine izabrana je samo jedna žena (2,4%), u Zastupničkom domu parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine sedam žena (5%), u Narodnoj skupštini Republike srpske dvije (1,9%), dok je na kantonalnim nivoima bilo zastupljeno ukupno 6,4 % žena na određenim pozicijama. Godine 1997. kada su održani lokalni izbori, situacija oko zastupljenosti žena nije bila ništa bolja. Shodno tome su ženske nevladine organizacije pokrenule kampanju pod nazivom „Nas je više“, te su uz podršku međunarodne zajednice i OSCE – a u privremene izborne propise uvedene kvote od 30%, što je uz zatvorene liste dovelo do povećanog broja izabralih žena.

Žene su u posljednjem ratu učinile mnogo za Bosnu i Hercegovinu. Međutim, po završetku rata žene, unatoč svemu, ponovo bivaju marginalizirane u javnom i političkom životu. Shodno tome, kako bi žene vratila na mjesto koje zaslужuju, Amila Omersoftić, zajedno sa grupom istomišljenica je u maju 1996. godine osnovala Stranku žena Bosne i Hercegovine. Pored Amile Omersoftić, bile su tu Nada Rahimić, Azra Krajišnik, Alma Suljević, te mnoge druge obrazovane i veoma uspješne žene koje su predstavljale grupu odlučnih, hrabrih i jakih žena okupljenih oko iste ideje, ideje da razbiju „mušku politiku“. Stranka je od samih početaka nailazila na otpor, kada su izašle na (za njih) prve izbore u Mostaru, SDA i HDZ nisu željeli izaći na izbore, te su ti izbori poništeni. Političarke koje su se nalazile na listi prolazile su kroz torturu, čak ih je privodila policija. Zbog prijetnji OSCE – a, kako će im zbog nepostojanja kvote od 30 % muškaraca na listi ugasiti stranku, žene okupljene oko Stranke žena Bosne i Hercegovine, morale su udruživši se sa studentima osnovati i takozvanu Studentsku stranku jer niti jedan bosanskohercegovački muškarac nije im želio pružiti podršku te postati članom Stranke žena Bosne i Hercegovine. Žene, na veliku žalost, nisu se uspjеле oduprijeti raznim pritiscima, političkim igrama onih koji nisu bili svjesni ženinog značaja u javnoj sferi, te su stranku morale zamrznuti. Kao uspjesi žena okupljenih oko te ideje izdvajaju se ulazak profesorice Raseme Magazinović u parlament Bosne i Hercegovine 1998. godine, te određen broj predstavnica u kantonalnoj vladi u Goraždu.²⁷

²⁷ <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/bila-jednom-stranka-zena-u-bih-nismo-prezivjele-ucjene-pritiske-i-musku-politiku/198661>; pristupljeno: 01.06.2020: 17 h

Na izborima koji su održani 2000 – te godine, uvedene su otvorene liste koje su, iako naizgled demokratičnije od zatvorenih, zbog sveprisutnih stereotipa više išle u prilog muškim kandidatima. Shodno tome, broj izabralih žena je počeo opadati. Na izborima koji su održani te iste godine u Predstavničkom domu Parlamenta Bosne i Hercegovine izabrano je samo 4,76% žena, dok su nešto više bile zastupljenje u entitetskim parlamentima, tačnije u Predstavničkom domu Federacije Bosne i Hercegovine bilo je zastupljeno 17,4% žena, te je u Narodnoj Skupštini Republike Srpske bilo zastupljeno 14,86% žena. Pomenute otvorene liste 2001. godine se ugrađuju i u usvojeni Izborni zakon. Unatoč svim poteškoćama, žene su ipak ostale prisutne u institucijama.

07. decembra 2000. godine, kao zasebnu jedinicu u sklopu Ministarstva za socijalna piranja, raseljena lica i izbjeglice, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine svojom Uredbom uspostavila je Gender Centar Federacije Bosne i Hercegovine koji je bio promoviran u januaru 2001. godine.

Gender Centar osnovan je s ciljem unaprijeđenja jednakosti i ravnopravnosti spolova u Federaciji Bosne i Hercegovine, te da implementira načela sadržana u međunarodnim konvencijama i sporazumima za potrebe Vlade Federacije, stručnih tijela Vlade, premijera i zamjenika premijera federalnih ministarstava i drugih federalnih ustanova te institucija.²⁸

Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, na sjednici Predstavničkog doma, održanoj 21. augusta 2001. godine, i na sjednici Doma naroda, održanoj 23. augusta 2001. godine, usvojila je Izborni zakon Bosne i Hercegovine koji je stupio na snagu 28. septembra 2001. godine. Stupanjem Izbornom zakona na snagu, Privremena izborna komisija je prestala sa radom te je utemeljena Izborna komisija Bosne i Hercegovine sa zadatkom organizacije i provođenja, izbornih zakona. Na drugoj sjednici izborne komisije Bosne i Hercegovine, održanoj 27. Novembra 2001. godine, za prvu predsjednicu imenovana je gospođa Lidija Korać.

Sa ciljem podrške uvođenju jednakosti i ravnopravnosti polova u sve oblasti života i rada u Republici Srpskoj kroz zakone, politike i programe u saradnji kako sa domaćim, tako i međunarodnim institucijama i organizacijama, u skladu sa domaćim zakonima i međunarodnim

²⁸ <https://www.gcfbih.gov.ba/o-gcfbih/>; pristupljeno: 07.08.2020: 22 h

konvencijama i sporazumima ratifikovanim od strane Bosne i Hercegovine u decembru 2001. godine, odlukom Vlade Republike Srpske osnovan je Centar za jednakost i ravnopravnost polova – Gender centar.

Opći izbori koji su održani 2002. godine obuhvatili su i kvote i otvorene liste, bili su to prvi izbori nakon potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma koji su upotpunosti organizovani pod domaćim nadležnostima. U poređenju sa prethodnim izborima, na izborima 2002. godine u kantonalnim skupštinama, Federalnom parlamentu te Predstavničkom domu PS BiH, broj žena je povećan, dok je u Narodnoj skupštini RS – a taj broj smanjen.

Zakon o ravnopravnosti spolova (“Službeni glasnik BiH br. 16/03) usvojen je 2003. godine. On predstavlja najvažniji instrument za razvijanje svijesti o pitanjima ravnopravnosti spolova i uvođenje principa ravnopravnosti spolova u javne politike i propise. Usvajanjem Zakona o ravnopravnosti spolova Parlamentarna skupština je Bosnu i Hercegovinu stavila daleko ispred većine zemalja Evropske Unije. Ovaj Zakon propisuje obaveznu minimalnu zastupljenost manje zastupljenog spola od 40%, u tijelima zakonodavne, izvršne i sudske vlasti.²⁹

Shodno Zakonu o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, nadzor nad primjenom Zakona povjeren je Agenciji za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. Pored toga, Agencija i Gender centri su ključni institucionalni mehanizmi za ravnopravnost spolova u Vijeću ministara Bosne i Hercegovine, Vladi Federacije Bosne i Hercegovine odnosno Vladi RS – a, koji su zaduženi da izradom strateških dokumenata te akcijskih planova spriječavaju diskriminaciju te postižu ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini.³⁰

14. septembra 2006. godine usvojen je prvi Gender akcioni plan za period 2006. – 2011. godine. Osnovni cilj Gender akcionog plana Bosne i Hercegovine jes postizanje načela ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini.³¹

2006 – te godine na općim izborima izabran je manji broj žena (11, 9 %) u PD PSBiH u odnosu na izbore iz 2000. godine, ali je broj izabranih žena (u odnosu na prethodne izbore) povećan u NSRS (23 %) kao i u PD PFBiH (25, 5%)³²

²⁹ <https://arsbih.gov.ba/project/zakon-o-ravnopravnosti-spolova-u-bih/>; pristupljeno: 11.08.2020: 20 h

³⁰ <https://arsbih.gov.ba/o-agenciji/>; pristupljeno: 12.08.2020: 15 h

³¹ <https://arsbih.gov.ba/project/gender-action-plan-of-bah-2006-2011/>; pristupljeno: 12.08.2020: 22 h

Te godine Borjana Krišto je u cijelom postdaytonskom period, glasanjem zastupnika u Domu naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine, izabrana za prvu i jedinu predsjednicu Federacije Bosne i Hercegovine. Do tada Borjana je obavljala dužnost federalne ministricе pravde.³³

Već 31. oktobra 2000 – te godine, usvojena je Rezolucija Vijeća sigurnosti UN – a 1325 „Žene, mir i sigurnost“. To je prva Rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija koja naglašavavažnost uloge i ravnopravnog učešća žena u sprečavanju i rješavanju konflikata, te izgradnji održivog mira. Pomenuta Rezolucija poziva države članice da osiguraju veće prisustvo žena u donošenju odluka na svim nivoima odlučivanja.

29. oktobra 2008. godine generalni sekretar je donio direktivu (S/PRST/2008/39), ta direktiva se, u skladu sa Rezolucijim Vijeća sigurnosti UN – a 1325 „Žene, mir i sigurnost“ kojom je držabama članicama data obaveza izrade nacionalnih akcionih planova za implementaciju UNSCR 1325, odnosi na proces implementacije te izvještavanja.

Prvi akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u Bosni i Hercegovini (AP UNSCR 1325 u BiH) za period 2010. – 2013. godine usvojen je Odlukom Vijeća ministara Bosne i Hercegovine 2010. godine. To je bio i prvi akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u regionu Jugoistočne evrope, te je poslužio kao primjer ostalim državama regije prilikom izrade nacionalnih akcionih planova za provedbu UNSCR 1325. Odlukom Vijeća ministara uspostavljen je Koordinacioni odbor za praćenje provedbe pomenutog akcionog plana.³⁴

Broj žena kandidatkinja i nivo njihove participacije kao nosilaca lista političkih subjekata na općim izborima i dalje su nezadovoljavajući. Na to ukazuju i podaci sa posljednjih općih izbora 2010. godine na kojima je od ukupno 745 ponuđenih lista političkih subjekata za zakonodavne organe na nivou države, entiteta (Federacije BiH i Republike Srpske) i kantona (10 u Federaciji BiH) na čelnim pozicijama – kao nosilaca kandidatskih lista bilo njih svega 89 ili samo 11,95%.

³² <http://www.izbori.ba/Default.aspx?Lang=3>; pristupljeno: 12.08.2020: 23 h

³³ <https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/borjana-kristo-iz-hdz-a-predsjednica-federacije-bih.html>; pristupljeno: 12.08.2020: 23 h

³⁴ http://www.mhrr.gov.ba/Javne_konsultacije/Bosanski/default.aspx?id=8229&langTag=bs-BA; pristupljeno: 15.08.2020: 18 h

Na nivou Parlamentarne skupštine BiH (oba entiteta), od 158 ponuđenih lista političkih subjekata, žene kandidatkinje bile su nosioci njih 21 ili 13,29%. Za opće izbore 2010. godine prijavila su se 8.242 kandidata/kinje od toga 63,18% muškaraca i 36,82% žena.³⁵

Period od 2002. do 2012. godine okarakterisan je kao period stagnacije u porastu učešća žena u političkom životu. Iako žene nikada nisu činile manje od 50% biračkog tijela, taj udio se kretao od 50,05% do 51,4%, rijetko su prelazile 50% od ukupnog broja birača/ica koji/e su glasali/e. Na Općim izborima 2006. godine, kada je zabilježena i najveća izlaznost žena, od kako je Bosna i Hercegovina stekla nezavisnost, taj udio se kretao od 47,64% do 54,2% zastupljenih žena. Stagnacija se posebno ogledala u najvišem izvršnom organu vlasti u Bosni i Hercegovini koji obavlja dužnost vlade, Vijeću ministara Bosne i Hercegovine, koje je u svim svojim sazivima od 1997. godine do 2014. godine imalo ukupn o četiri ministrike (Bisera Turković na dužnosti ministrike za evropske integracije, Azra Hadžiahmetović na dužnosti ministrike vanjske trgovine i ekonomskih odnosa, Mila Gadžić na dužnosti ministrike vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine i Ljerka Marić na dužnosti ministrike finansija i trezora Bosne i Hercegovine). U istom periodu (1997. – 2014. godina) na dužnost zamjenice ministra imenovano je deset žena (Fatima Leho, Lidija Topić, Gordana Ković, Zora Marjanović, Marina Pendeš, Ana Trišić – Babić, Denisa Sarajlić – Maglić, Radmila Mitrović, Ermina Salkičević i Edita Đapo). Bitne zakonske promjene dešavaju se nakon harmonizacije Izbornog zakona sa Zakonom o ravnopravnosti polova koji je usvojen 2013. godine kojim se stranke obavezuju da na svojim izbornim listama moraju imati najmanje 40% predstavnika manje zastupljenog pola. Shodno tome, na općim izborima 2014. godine gdje je učestvovalo 98 političkih subjekata, odnosno 4.472 kandidata i 3.276 kandidarkinja (u procentima 42% kandidatkinja), na svim nivoima izabrano je ukupno 19,9% žena, što predstavlja pomak u odnosu na izbore 2006. godine kada je izabrano 17,21% žena i 2010. godine kada je izabrano 17,37 žena.³⁶

³⁵ <https://www.gcfbih.gov.ba/ucesce-zena-u-izbornim-procesima>; pristupljeno: 15.08.2020: 19 h

³⁶ MIFTARI, Edita ***“Politička participacija žena u Bosni i Hercegovini: Analiza učešća žena na stranačkim listama i konačnih rezultata općih izbora 2014”*** Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija CURE, 2015. str. 64

Iako je to dobar udio u poređenju s prethodnim izbornim godinama, u kojima udio žena na ovjerenim kandidatskim listama nije bio veći od 36,82% ovo povećanje rezultat je usvajanja Zakona o izmjenama i dopunama Izbornog zakona Bosne i Hercegovine iz 2013. godine

18.04.2012. godine održana je peta sjednica Vijeća ministara Bosne i Hercegovine gdje je razmotren i usvojen Izvještaj o realizaciji Gender akcionog plana Bosne i Hercegovine (GAP BiH) u period 2006. – 2011. godine. Uz pomenuti izvještaj Vijeće ministara Bosne i Hercegovine usvojilo je i Prijedlog strukture Gender akcionog plana Bosne i Hercegovine za period 2013. – 2017. godine te je tako zadužilo Agenciju za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, da koordiniraju njegovu izradu. Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period 2013. – 2017. godine predstavlja dokument koji obuhvata strateške ciljeve, programe te mjere za ostvarivanje ravnopravnosti spolova u svim oblastima društvenog života i rada, kako u javnoj tako i u privatnoj sferi. Također, Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine upućuje kako se trebaju izraditi godišnji operativni planovi na lokalnom, kantonalmom i entitetskom nivou, oslanja se na Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period 2006. – 2011. godine. Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period 2013. – 2017. godine, sadrži tri strateška cilja unutar kojih su definisani potrebni programi i mjere za postizanje tih ciljeva.³⁷

Nakon ostavke tadašnjeg predsjednika Vlade RS – a Aleksandra Džombića, 27. februara 2013. godine Željka Cvijanović je preuzela njegovu funkciju, te je tako postala prva predsjednica pomenute Vlade u Bosni i Hercegovini.

Zastupnice u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine su 04. februara 2013. godine u Sarajevu dogovorile su formiranje neformalnog Kluba parlamentarki u ovom domu. Cilj pomenutog kluba bilo je poboljšanje položaja žena u Bosni i Hercegovini.³⁸

2013. godine izvršena je harmonizacija Izbornog zakona Bosne i Hercegovine sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini kada se uvodi kvota od 40% žena/muškaraca na izbornim listama. Pomenute izmjene prvi put su primjenjene na općim izborima 2014. godine,

³⁷ <http://rightsforall.ba/ws/wp-content/uploads/sites/5/2016/11/gender-akcioni-plan-bih-2012-2017.pdf> pristupljeno 15.08.2020: 17 h

³⁸ <https://www.tacno.net/sarajevo/osnovan-neformalni-klub-parlamentarki-u-federaciji-bih/> pristupljeno 20.08.2020: 18 h

kada je učestovalo 42% žena. Broj odabranikh žena u NSRS u odnosu na izbore iz 2010. godine je opao (15,6%), dok je procenat odabranih žena u PD PSBiH (23,8%) i PD PFBiH (21,4%) porastao. Usvojen je i drugi Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 u Bosni i Hercegovini za period 2014.- 2017. Cilj ovog plana je provedba Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325 (2000) "Žene, mir i sigurnost" u Bosni i Hercegovini. Kako bi novi Akcioni plan bio što efikasnije implementiran, njegovi ciljevi su svrstani u tri osnovne skupine u skladu sa UN Rezolucijom 1325: ravnopravno učešće, prevencija i zaštita.³⁹

Melika Mahmutbegović čiji politički angažman datira od 1998. godine kada je izabrana ua zastupnicu u Skupštini Srednjobosanskog kantona, 2015. godine biva izabrana za potpredsjednicu Federacije Bosne i Hercegovine.

Na izborima 2016. godine uvidjeli smo da se de facto i de jure dosta razlikuju. Iako prema Izbornom zakonu ravnopravna zastupljenost polova postoji u slučaju kada je jedan od polova zastupljen sa najmanje 40 % od ukupnog broja kandidata na listi. Pomenute godine, na izborima je za načelnike općina i gradonačelnike od 400 kandidata i kandidatkinja, bilo samo 26 kandidatkinja. Od tog broja samo njih 5 bilo je izabrano za načelnice općina. Kada su u pitanju odbornička mjesta, od preko 3000 izabranih odbornika i odbornica, bilo je samo 560 odbornica. Osvrnetimo li se na izvršnu formirantu nakon ovih izbora, raspolaćemo podacima da od oko 150 ministarstava u Bosni i Hercegovini, samo oko njih 20 vode žene.

Na općim izborima 2018. godine u PD PSBiH izglasano je 42 delegata, od toga njih 9 su bile žene, u PD FBiH izabrano je 98 zastupnika i zastupnica, od čega je bilo 26 zastupnica, a u NSRS – a izglasano je svega 18 žena.

3.2. Bosanskohercegovačke žene u političkim strankama

Na prvi pogled najveći broj političkih partija prihvata ravnopravnost žena, njihovo članstvo i aktivnosti. Međutim, postoji veliki broj prepreka na koje nailaze žene prilikom svog angažmana

³⁹ https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/12/AP_1325_za_web.pdf; pristupljeno: 21.08.2020: 17

unutar političkih stranaka u Bosni i Hercegovini. Veliku prepreku ravnopravnoj zastupljenosti žena u političkom životu predstavlja nedovoljna podrška političkih stranaka ženama - članicama u kreiranju političkih programa i političkoj afirmaciji iako u statutima političkih partija nema izričitih prepreka ženama da učestvuju u radu organa stranke. Određeni manji broj političkih stranaka u svojim aktima definirao je obaveze radi postizanja jednakosti i ravnopravnosti spolova, ali ih je rijetko implementirao u praksi. Tradicionalni pristup položaju žene i društveno uspostavljeni obrasci ponašanja i odnosa koji, uz nedovoljnu zakonsku regulativu i nepostojanje afirmativnih mjera, još uvijek postoje i utiču na podzastupljenost i nedovoljno učešće žena u javnom životu i mjestima na kojim se donose odluke. Također, ono što je primjetno jeste da skoro pa i nema nikakve razlike u odnosu prema ženama političarkama između stranaka takozvane lijeve ili desne orientacije.⁴⁰

Politički lideri neprestano ignorisu žene, te tako od njih stvaraju najveću marginalizovanu grupu stanovništva u bosanskohercegovačkom društvu. Ovakav pristup iziskuje negativne implikacije na političke aktivnosti jer su žene kao manjina u stranačkim strukturama i političkim tijelima izabrane da bi poštovale stranačku disciplinu, koja im ne dopušta da se zalažu za rodnu ravnopravnost iako bi mogle biti rodno osvještene. Imenovanje žena na pozicije odlučivanja, u većini slučajeva je popraćeno negativnim stavom te mobingom koji uzrokuje psihološku barijeru za žene koja dovodi do niskog samopouzdanja kod žena kao i gubitka liderskih ambicija te želje za napretkom u političkim krugovima.

Osvrćući se na cijelokupnu političku sliku u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini, nemoguće je a ne primijetiti da se žena još uvijek nije našla na mjestu predsjedavajuće Predsjedništva Bosne i Hercegovine ili na mjestu predsjedavajuće Savjeta ministara. Na nivou entiteta do sada je zabilježeno da je Federacija Bosne i Hercegovine jednom imala predsjednicu Bojanu Krišto od 2007. do 2011. godine, dok predsjednicu vlade nije imala ni jednom do sada. Što se tiče Republike Srpske, ona je predsjednice imala dva puta, riječ je o Biljani Plavšić od 1996. Godine do 1998. godine i Željki Cvijanović od 2018. godine, osim toga Republika Srpska imala je i jednu predsjednicu vlade i to u period od 2013. do 2018. godine.

⁴⁰ <https://www.gcfbih.gov.ba/project/ucesce-zena-u-javnom-i-politicom-zivotu/>; pristupljeno 16.08.2020; 17 h

3.3. Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u postaytonskoj Bosni i Hercegovini

Važan aspekt rodne ravnopravnosti jesu jednake šanse i mogućnosti za muškarce i žene na tržištu rada. Međutim, za veliki broj bosanskohercegovačkih žena sfera rada okarakterisana je kao sfera nejednakosti, diskriminacije i prekarnosti. Naime, promjene u sferi rada nametnute procesom industrijalizacije, probudile su razlike između društvenog vrednovanja plaćenog rada izvan kuće, kojeg u pravilu obavlja muškarac, te neplaćenog rada u kući, koji je od početka dvadesetog stoljeća ostao osnovni okvir djelovanja žena. Shodno tome, je cementirana dihotomna putanja egzistencijalne stvarnosti muškaraca i žena, javna, u kojoj je muškarac dominantan, i privatna, rezervirana za žene, koje se nikada ne sreću, ne dodiruju, ne prepliću. U periodu kada je Bosna i Hercegovina bila u sastavu bivše Jugoslavije, ženama je data mogućnost da se obrazuju i zapošljavaju, uspostavljen je cijelokupan sistem socijalne zaštite koji je sa žene skidao, dugo nošeno, breme tradicionalizma. U Bosni i Hercegovini za vrijeme socijalizma žene su imale aktivnu ulogu u sferi rada. Politička elita u komunizmu je naglasak stavlјala na ulogu žene – domaćice, majke kazujući kako je njena emancipacija moguća samo njenim učešćem na tržištu rada, a socijalistički sistem je insistirao na punoj zaposlenosti, te shodno tome u tom periodu jaz između muške i ženske radne snage nije bio toliko vidljiv. Međutim rat od 1992. do 1995. godine u Bosni i Hercegovini, postratna tranzicija te s njom povezani društveni procesi, osim što su doveli do diskontinuiteta u društvenom razvoju, doveli su i do drastičnih promjena u svim sferama društvenog života, te shodno tome došlo je i do promjena u oblasti rodnih odnosa na tržištu rada. Od tada, u sferi rodnih odnosa moguće je identificirati vraćanje tradicionalnim, patrijarhalnim rodnim ulogama i očekivanjima.⁴¹

Veoma bitan indikator položaja žena i muškaraca na tržištu rada predstavlja nivo plaćenosti za obavljanje istog posla. Istraživanjima koja je, u Bosni i Hercegovini, provodila Agencija za ravnopravnost spolova utvrđeno je postojanje rodne razlike u zaradama muškaraca i žena u svim platnim razredima, izuzev u najvišim i najnižim. Ekonomisti, uzimajući u obzir da podjednako

⁴¹ BAŠIĆ, Sanela i MIKOVIĆ, Milanka “*Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u Bosni i Hercegovini*” Sarajevo: Udruženje Žene ženama, 2012. str. 24

obrazovane osobe za isti posao bivaju drugačije plaćene samo zbog rasne, rodne ili seksualne orijentacije, razvili su niz teorija diskriminacije koje se mogu svrstati u dvije velike skupine. Prva skupina jeste, diskriminacija zasnovana na ličnoj predrasudi koja se može javiti u tri forme (kao diskriminacija poslodavca, kao diskriminacija zaposlenika i kao diskriminacija kupca, odnosno potrošača/korisnika). U ovoj skupini akteri nisu naklonjeni asocijaciji s radnicima date rase/etničkog porijekla/spola. Druga velika skupina je statistička diskriminacija u kojoj se polazi od prepostavke da su u procesu zapošljavanja informacije vezane za nivo obrazovanja, radno iskustvo, starosnu dob, rezultate testova i sl. savršeni indikatori nečije radne produktivnosti. Ukoliko poslodavac ove informacije nadopuni subjektivnom procjenom potencijala određene osobe na osnovu spola ili etničke pripadnosti, ovo može rezultirati ishodima koji su diskriminatorni.

Razlika u platama među spolovima je najvidljivija u neindustrijskom sektoru, dok je najmanja među službenicima. Rodne razlike u zaradama žena i muškaraca, smanjuju se povećavanjem obrazovnog nivoa. Muškarci bez obrazovanja u većini slučajeva primaju plate od 200 do 400 KM mjesечно, dok se žene bez obrazovanja u većini slučajeva nalaze na najnižem platnom razredu te primaju platu nižu od 200 KM. Dakle, najveća razlika u prihodima odnosi se na kategoriju stanovništva bez diplome. Razlika u prihodima između muškaraca i žena, iako ne drastično, smanjuje se kako nivo obrazovanja raste do srednje škole. Najveća razlika u prihodima, posebno se odnosi na žene sa završenom osnovnom školom te srednjom školom u prerađivačkoj industriji, kao i na one žene koje su završile srednju školu u trajanju od dvije do tri godine koje rade u trgovini. Ove žene imaju, za jednu trećinu, niže plate u odnosu na svoje muške kolege.⁴²

Na tržištu rada, među ključnim pokazateljima rodnih nejednakosti jeste i zastupljenost muškaraca i žena na rukovodećim položajima. Uzimajući u obzir da o ovome nema tačnih i statističkih podataka, posredno zaključivanje je moguće na temelju broja žena u višim platnim razredima, na rukovodećim pozicijama javnih kao i privatnih preduzeća, u nadzornim ili upravnim tijelima javnih ili privatnih poslovnih subjekata. Shodno tome, podatak da su muškarci dominantniji u dva najviša platna razreda upućuje na zaključak da žene nemaju jednak pristup rukovodećim i visoko plaćenim poslovima. U Bosni i Hercegovini je žensko preduzetništvo i

⁴² <https://arsbih.gov.ba/oblasti-2/ravnopravno-ucesce/>; pristupljeno 25.08.2020: 18 h

dalje slabo razvijen sektor. U većini slučajeva, muškarci su vlasnici i rukovodioci firmi). Žene se i na tom polju susreću sa mnogobrojnim preprekama.⁴³ Bosanskohercegovačku i društvenu političku scenu odlikuje neadekvatna regulacija u oblasti rodnih politika te jaz između normativnog i stvarnog stanja. Najvećim dijelom, sve ovo je plod patrijarhalnog odgoja u kojem glavnu riječ ima muškarac, što reflektira ukazivanjem većeg povjerenja muškarcima na općim i lokalnim iznorima.

Nosioci domaćinstava, u većini slučajeva, su muškarci. Međutim, kada su u pitanju žene kao nositeljice domaćinstava izražen je različit odnos u urbanim i ruralnim sredinama. U odnosu na urbane sredine, u ruralnim sredinama procenat žena kao nositeljica domaćinstava je znatno manji. Žene nastanjene u ruralnim područjima, susreću se sa znatno većim preprekama u odnosu na žene koje stanuju u urbanim područjima. Prije svega to su, nedovoljna informiranost, ograničen broj ponuđenih radnih mjesta te nedostatak infrastrukture koji bi pratio ekonomsko osamostaljivanje i jačanje žena. Autorice Bašić i Miković svojim istraživanjem o položaju žena na tržištu rada u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini, empirijski su potvrstile da tržište rada odlikuje perzistentna te signifikantna rodna segregacija, koja perpetuirala rodne nejednakosti i kao takva ima snažan uticaj na ograničavanje životnih šansi žena i muškaraca. Kako kazuju autorice Bašić i Miković rodna segregacija odnosi se na način na koji se žene i muškarci "odvajaju" u različite vrste plaćenog rada. Horizontalna segregacija (sektori i zanimanja) i vertikalna segregacija (manjak žena na pozicijama odlučivanja) spadaju u ključne aspekte koji uvjetuju nejednak položaj žena na tržištu rada. One ograničavaju ekonomsku nezavisnost žena te ih predispoziraju na niske plate. U horizontalnoj segregaciji žene i muškarci obavljaju različite poslove na različitim radnim mjestima, gdje je prisutna podjela na "muške" i "ženske" poslove. Žene u većini slučajeva nastavljaju raditi poslove, za koje se kazuje das u zapravo produžetak neplaćenog kućanskog rada (odgajateljice, učiteljice, socijalne i zdravstvene radnice i slično). Postojanje podjele na muške i ženske poslove, te rodno uslovljen izbor školovanja i profesije kod mladih u Bosni i Hercegovini rezultiralo je feminizacijom uslužnog sektora te maskulinizacijom industrijskog sektora u svijetu rada. U vertikalnoj segregaciji, žene i muškarci obavljaju isti posao, ali žene se nalaze na hijerarhijski nižim mjestima, sa dosta manje odgovornosti i nižim

⁴³ <https://www.gcfbih.gov.ba/>; pristupljeno 25.08.2020: 18 h

platama.⁴⁴ Rodna nejednakost unutar ključnih društvenih institucija, odnosno tržišta rada i sistema socijalne sigurnosti, u osnovi prouzrokovane patrijarhalnom idejom muškarca kao primarnog hranitelja te žene kao ovisne dovela je do takozvanog ženskog siromaštva. Rodne razlike u nivou dohotka među spolovima osim formalnim faktorima (nivo obrazovanja, radno iskustvo i sl.), izazvane su i neformalnim faktorima (teško mjerljivi pokazatelji: predrasude, stavovi i društvene norme, elementi diskriminacije i destimulacije). Shodno tome, s ciljem preoblikovanja patrijarhalne svijesti, te postavljanja kriterija konkurenčije i sistema vrijednosti u kojem je moguće objektivizirati uspjeh i uticaj, potrebno je veći naglasak stavljati na edukaciju žena i muškaraca. Pored edukacije, potrebno je i dodatno podsticanje žena putem specifičnih programa, stipendija, seminara i slično.

3.4. Mizogonija i seksizam u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini

Šta je mizoginija?

Mizoginija je odbojnost ili netrpeljivost prema ženama, koja je zasnovana na stereotipima ili predrasudama te je usko povezana sa obrascima društvenih uloga namijenjenih muškarcima i ženama. Manifestuje se kao posljedica duboko pogrešne i prije svega iskrivljene predstave o ženi i njenom mjestu u društvu. Svojstvena je patrijarhalnim društvima u kojima je dominacija muškarca nešto što se podrazumijeva i smatra normalnim. Mizoginija predstavlja mržnju prema ženama i ponižavanje svega onoga što se dovodi u vezu sa njima.⁴⁵ Mizoginija se svodi na negiranje žene i njenih vrijednosti, te je kao takva sveprisutna, kulturološki prožimajuća i

⁴⁴ BAŠIĆ, Sanela i MIKOVIĆ, Milanka “*Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u Bosni i Hercegovini*” Sarajevo: Udruženje Žene ženama, 2012. str. 26

⁴⁵ LUKAČA, Dejan; TODOROVIĆ, Dragan i LEMAJIĆ, Nataša “Mizoginija u Bosni i Hercegovini” Fondacija Fridrih Ebert BiH, 2018. str. 13

uslovljena. U isto vrijeme je i ideologizovana, služeći kao opravdanje isključivanja, hijerarhizovanja i eksploatacije žene.⁴⁶

Šta je seksizam?

Seksizam se može odrediti kao stereotip ili predrasuda koji je baziran na temelju pola, i usko je vezan sa diskriminacijom po istom osnovu.⁴⁷ Iako seksizam može biti pojava usmjerenata na ženski tako i na muški spol, češće se seksistički napadi i ispadni odnose na žene.

Razlika između mizoginije i seksizma?

Zbog mnogo istih elemenata koji ih suštinski određuju mizoginija i seksizam, usmjereni ka ženama, često se posmatraju kao dvije identične pojave, u smislu sinonima koji označavaju istu stvar. Mizoginija označava mržnju ili netrpeljivost prema ženama zasnovanu samo na osnovu njihovog pola, te shodno tome mizoginija uključuje i seksizam jer i on predstavlja stereotip ili predrasudu koja je zasnovana na temelju pola. Dok sa druge strane, seksizam koji je usmjeren prema ženama ne mora nužno predstavljati mizoginiju, te baš u tome i jeste osnovna razlika između mizoginije i seksizma. Seksistički napad ili ispad može uraditi osoba koja voli žene i koja ima pozitivno mišljenje o ženskoj ulozi i položaju u društvu

Posmatrajući društvo u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini, jasno je vidljiva razlika između de facto i de jure stanja. Pomenuta konstatacija najbolje je primjetna na primjeru zastupljenosti oba pola na kandidatskim listama. Zakonom o ravnopravnosti polova je zabranjeno bilo kakvo ugnjetavanje, omalovažavanje, ponižavanje osobe na osnovu pola. Izvor ove zabrane nalazi se u svim relevantnim međunarodnim sporazumima u oblasti ljudskih prava, a posebno u Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena te Konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, koje čine sastavni dio pravnog sistema Bosne i Hercegovine. Također Izbornim zakonom Bosne i Hercegovine propisano je da svaka kandidatska lista uključuje kandidate oba

⁴⁶ JARIĆ, Vesna i RADOVIĆ, Nadežda “**Riječnik rodne ravnopravnosti**” Beograd: autorsko izdanje, 2010. str. 99

⁴⁷ LUKAČA, Dejan; TODOROVIĆ, Dragan i LEMAJIĆ, Nataša “Mizoginija u Bosni i Hercegovini” Fondacija Fridrih Ebert BiH, 2018. str. 16

pola, koji su ravnopravno zastupljeni. De jure, situacija je izgledala prihvatljivo, međutim de facto situacija je bila upotpunosti drugačija.

Neki od primjera mizoginije i seksizma na bosanskohercegovačkoj političkoj sceni

Zastupnice u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine 04. februara 2013. godine u Sarajevu dogovorile su formiranje neformalnog Kluba parlamentarki u ovom domu. Svoje negodovanje povodom osnivanja Kluba parlamentarki tada je izrazio Samir Efendić, načelnik općine Novi Grad u Sarajevu. Naime, tom prilikom, pomenuti načelnik se oglasio na svom facebook profilu napisavši: „*Spolna pripadnost je potpuno pogrešna osnova za političko organiziranje i može donijeti samo štetu, a naročito po ţene kojima se kroz takve organizacije ispera mozak do mjere da više nisu sposobne za normalnu socijalizaciju sa ostatkom društva*“⁴⁸

Efendićeva seksistička izjava, kojom je pozvao na eliminisanje žena iz bosanskohercegovačkog političkog života, pokazala je subjektivni patrijarhalni te diskriminirajući stav o ženama, koji itekako donosi štetu bosanskohercegovačkom društvu. Iako je Ženska mreža žena u Bosni i Hercegovini, reagovala na seksističku izjavu Samira Efendića, on nije snosio posebne sankcije zbog iste, čak je na izborima 2016. godine velikim brojem glasova izglasan za načelnika Općine Novi Grad Sarajevo.⁴⁹

Također 2013. godine, Muamera Džafić (diplomirana pravnica) jedna od trideset djevojaka koje su se prijavile na konkurs za mjesto pripravnice u Općini Ilijadža javnost je upoznala sa šovinističkom izjavom načelnika Senaida Memića. „*Prijavila sam se na konkurs za volontera s nadom da ću biti primljena. Iz Općine su me pozvali na razgovor i očekivala sam da ću dočekati pozitivan odgovor. Međutim, kada sam stigla, doživjela sam šok. Mene i još 29 pravnika načelnik je lično pozvao da nam saopći da nema lijepe vijesti za nas i da niko nije prošao. Načelnik je nama, djevojkama, rekao da je lijepo što smo školovane, ali da je sada red da se udajemo, a da*

⁴⁸ <https://www.diskriminacija.ba/teme/mizoginija-svuda-mizoginija-oko-nas>; pristupljeno 26.08.2020: 17 h

⁴⁹ https://www.izbori.ba/rezultati_izbora_2016/?resId=13&langId=1#/8/133/0; pristupljeno: 26.08.2020: 18 h

posao može čekati. Nisam mogla to prešutjeti pa sam mu rekla da nije lijepo da slušamo takve stvari - dodaje naša sagovornica." – kazala je Džafić.⁵⁰ Iako je svojom izjavom direktno izvršio udar na ljudska i ženska prava, osim reakcije Foruma žena Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine, te osuda u štampanim i printanim medijima, Memić zbog svoje izjave nije snosio određene sankcije. Čak je, kao komentar na osude, kazao kako u svojoj izjavi ne vidi ništa uvrijedljivo i loše jer je porodica, za njega, vrijednija od bilo čega, pa čak i od fakultetske diplome.

Prilikom javne tribine rukovodstva RS – a, koja je održana u martu 2014. godine o aktuelnoj političko – ekonomskoj situaciji, Milorad Dodik, koji je tada obnašao funkciju predsjednika Republike Srpske i Saveza nezavisnih socijaldemokrata verbalno je napao ekipu Televizije BN. Odmah nakon uvreda televizijska ekipa je odlučila napustiti tribinu, te je novinarka Slađana Jašarević prišla govornici i uzela svoj postavljeni mikrofon. U tom trenutku, uslijedio je nastavak Dodikovog verbalnog napada novinarke Jašarević: "Šta radiš, ne razumijem? Uopšte mi nisi zgodna d' ate gledam toliko dugo, j***o te. Šta hoćeš sad? Je l' njoj nešto zabranjeno ovdje? Slušaj. Nisam ti ja muškarac za tebe." Da stvar bude tužnija, prisutni u su kroz smijeh i aplauz dobacivali neukusne komentare. Novinarka je kazala kako nije u redu da se tako ophodi prema njoj, te da joj može biti otac. Te iste godine i prije ovog nemilog događaja ekipa BN televizije se našla na udaru Milorada Dodika, koji je osim verbalnih uvreda i nasilnički odgurnuo mikrofon novinarke Ljiljane Faladžić. Od tada je Milorad Dodik imao još verbalnih napada na novinarke, bez adekvatnih reakcija od strane nadležnih institucija.⁵¹

Dragan Mektić, koji je tada obnašao funkciju ministra sigurnosti Bosne i Hercegovine, u oktobru 2015. Godine na konferenciji za medije izvrijedao je novinarku RTRS – a Biljanu Knežević izgovorivši seksističke i mizogine riječi. „Predlažem da se u bordel boji ofarba studio, ili u lila boji, onda ćemo imati najt klub..., Kakve vi poruke šaljete sa nakîm facama? Oće'l isuriti silikon onde, molim vas?“ – kazao je Mektić. Osim Biljanje Knežević, Mektić je izvrijedao i

⁵⁰ <https://www.cazin.net/vijesti/odbijeni-kandidati-ostali-zateceni-izjavama-nacelnika-memic-volonterkama-porucio-da-im-je;>
pristupljeno: 26.08.2020: 20 h

⁵¹ <https://www.youtube.com/watch?v=cJDy8M4qxig>; pristupljeno 26.08.2020: 22 h

novinarke Nadu Veletić te Nadu Arlov, prozivajući članove njihovih porodica. Također, niti Mektić nije snosio nikakve sankcije zbog svojih seksističkih i mizoginih izjava.⁵²

Dragan Lukač, ministar unutrašnjih poslova je, 2016. godine, poslanici SDS – a u Parlamentarnoj skupštini Aleksandri Pandurević poručio da ona može pričati o policiji i bezbjednosti u Bosni i Hercegovini samo “dok ispija kafe sa svojim prijateljicama”, iz razloga što nije adekvatna osoba da komentariše te daje ozbiljne izjave u vezi s pomenutom oblašću.⁵³

Vrhbosanski kardinal Vinko Puljić je u maju 2016. godine na proslavi katoličkog praznika Gospe Loretske kazao kako su žene koje stupaju u seksualne odnose prije braka štrace.

„Mi danas slavimo posebnu tenu, Gospu Loretsku, majku nazaretskog doma, majku crkve, Mariju, najdostojanstveniju tenu u kojoj gledamo kako obnoviti dostojanstvo porodičnog doma. Tene se ne bi trebale upuštati u tjelesna zadovoljstva prije braka, što je postalo učestalo u zadnje vrijeme, kako bi isprobale koji će muž biti dobar. Pazite da tako ne bi postale štrace.“ Nakon velike osude, prozivki i ismijavanja. Kardinal Vinko Puljić se izvinio svima onima koji su se našli uvrijedjeni, te je svoju izjavu opravdavao na sve moguće načine.⁵⁴

U 2018. godini u promotivnom spotu koji se koristio za kampanju protiv vožnje u alkoholisanom stanju, koju su sprovodili Ministarstvo saobraćaja i veza RS, Ministarstvo unutrašnjih poslova RS, Agencija za bezbjednost saobraćaja RS, Republička uprava za inspekcijske poslove, Automoto savez te kompanija Molson Coors, pored prvobitne poruke da se ne vozi u alkoholiziranom stanju poslata je možda čak i jača mizogina poruka. Naime, u spotu se radnja odvija nakon zabave, kada mušarac nastoji voziti u alkoholiziranom stanju. Tada mu je žena otela ključeve iz ruku kako bi ih ona odvezla kući. Muškarac je prilikom sjedanja na suvozačevo mjesto kazao: “ Šta sam doček’o, da me žena vozi., da stvar bude gora, na tako neumjesan komentar njihova kćerkica je dodala: “Tata, bolje je i mama, nego rakija.”

⁵² <https://www.6yka.com/novosti/mektic-izvrijedao-novinarku-rtrs-a-nazvao-ju-silikonjarom>; pristupljeno:

27.08.2020: 21 h

⁵³ <https://vijesti.ba/clanak/318952/pandureviceva-o-bezbjednosti-moze-da-prica-samo-na-kafi-s-prijateljicama>; pristupljeno: 27.08.2020: 21 h

⁵⁴ <https://www.klix.ba/vijesti/regija/vinko-puljic-zene-nazvao-stracama-internet-odgovorio-na-prigodan-nacin/160512008>; pristupljeno 27.08.2020: 22 h

Odmah nakon plasiranja u javnost, spot je naišao na mnogobrojne osude. Oni koji su sprovodili kampanju spot su opravdavali, te su kazivali kako njihova, niti najmanja, namjera nije bila da kroz ovaj spot odnos prema ženama bude stereotipan ili mizogin. Kazali su kako spot ne mogu ukloniti jer je snimljen za kampanju, ali da će u budućnosti voditi računa o svakom detalju. Unatoč svemu, pod pritiscima raznih agencija, nakon određenog vremena spot je povučen iz medija te uklonjen sa internet servisa YouTube.⁵⁵

Tokom javne rasprave o budžetu, održane 06. Novembra 2019. Godine u sarajevskom naselju Hrasnica, jedan od prisutnih građana obratio se načelniku Općine Iliča Senaidu Memiću kazavši kako je absurdno u budžetu planirati 600.000 KM za boračka udruženja, a samo 30.000 za medicinski potpomognutu oplodnju. Memić je na to kazao: “šta će ti doctor, valjda znaš kako se djeca prave”, a na konstataciju prisutnog građanina da on ima dvoje djece iz prethodnog braka, te da medicinski problem ima njegova sadašnja supruga načelnik je kazao: “pa promijeni ženu”. Memić je naišao na veliki broj osuda, te je svoju gnusnu izjavu, pokušao opravdati na razne načine.⁵⁶

U ovom dijelu rada, naveden je samo jedan mali dio primjera koji su povezani sa mizogonijom i seksizmom u Bosni i Hercegovini. Neki od njih su povezani direktno, a neki indirektno. Te na osnovu samo malog dijela, može se sa sigurnošću kazati kako su mizoginija i seksizam gotovo svakodnevno prisutni u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini.

3.5. Nasilje nad ženama

U skladu sa Konvencijom o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici Vijeća Evrope nasilje nad ženama definira kao “*kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama, a predstavlja sva djela rodno zasnovanog nasilja koja dovode ili mogu dovesti do: fizičke, seksualne, psihičke, odnosno finansijske povrede ili patnje za žene, obuhvatajući i prijetnje takvim djelima, prinudu ili proizvoljno lišavanje slobode, bilo u javnosti bilo u privatnom životu.*” Shodno tome, nasilje u porodici definirano je kao “*svako djelo fizičkog,*

⁵⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=JP4vwUZFsPY>; pristupljeno: 27.08.2020: 23 h

⁵⁶ <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/sarajevo/hrasnican-sokirani-istupom-nacelnika-senaida-memica-promijeni-zenu-koja-ne-moze-roditi-505147>; pristupljeno: 27.08.2020: 23h

seksualnog, psihičkog, odnosno ekonomskog nasilja do kojeg dolazi u okviru porodice ili domaćinstva, odnosno između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, nezavisno od toga da li učinilac dijeli ili je dijelio isto prebivalište sa žrtvom (Vijeće Evrope, Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Istanbul, 11. maj 2011. godine).⁵⁷ Godinama unazad bosanskohercegovačke žene su, pod uticajem patrijarhalne svijesti, smatrane vlasništom muških članova svoje porodice, a potom svojih muževa. Nepisanim pravilima uskraćivali su ženama mnogobrojna prava, a nerijetko su svoj bijes iskaljivali fizičkim nasrtanjem na ženu. Bosanskohercegovačka žena u nekim slučajevima dobijala bi batine, samo zato jer ručak ne bi bio po ukusu njenog muža kada bi on došao sa posla. Da patrijarhalna svijest ne napušta bosanskohercegovačko društvo, potvrđuje činjenica da je nasilje u porodici i danas znatno zastupljeno. Pozitivna strana u svemu jeste to što je problem nasilja u porodici, kao jedan od najvećih bosanskohercegovačkih izazova, izašao u javnu sferu. Kao odgovor na ovaj problem usvojenu su entitetski zakoni o zaštiti od nasilja u porodici i strategije na nivou države i entiteta. U Bosni i Hercegovini pored uspostavljenih besplatnih brojeva za prijavu nasilja u slučaju potrebe, postoji i osam sigurnih kuća koje djeluju na području cijele Bosne i Hercegovine. Unatoč svemu, potrebno je podizati još veću svijest stanovništva, te ukazati ženama koje su žrtve nasilja da nisu dužne trpiti to.⁵⁸

3.6. Jezičko i političko pitanje

Jedno od rodno odgovorinih politika koja doprinosi smanjenju diskriminacije u jeziku te ravnopravnoj vidljivosti spolova je rodno osjetljivi jezik. Uzimajući u obzir da žene stiču zvanja i titule koje su nekada bile rezervisane za isključivo za muškarce, u većini slučajeva možemo čuti Sarina B., profesor i slično. Neki od službenih naziva za žene su: profesor, doktor, inžinjer i tako dalje. U gramatici našeg jezika postoje mnogi sufiksi koji se mogu koristiti za izvođenje naziva za žene na određenim funkcijama (neki od tih sufiksa su: -ica, -ka, -inja, -ilija, itd.) Često postavljamo pitanja šta nastojimo postići oslovljavanjem žena u muškom rodu? Da li time i dalje

⁵⁷ (<https://arsbih.gov.ba/nasilje-nad-zenama-i-nasilje-u-porodici/>; pristupljeno 28.08.2020: 17h)

⁵⁸ (<https://arsbih.gov.ba/zastita-od-nasilja-nad-zenama-i-nasilja-u-porodici/>; pristupljeno 28.08.2020:18)

podržavamo podjele na muške i ženske poslove? Profesije, titule te zvanja u ženskom rodu itekako jesu političko pitanje, jer sve dok postoje kategorije zanimanja poput spremaćice, domaćice, kuharice, stjuardese, hostese, trebaju postojati i delegatkinje, doktorice, psihologinje i slično. Prilikom razgovora sa, zastupnicom u skupštini Kantona Sarajevo, Segmedinom srnom, kazala nam je kako naši jezici poznaju oblike za muški, ženski i srednji rod. Također je kazala da nijedan od tih rodova jasno nije generički da se odnosi na sve osobe i ne podrazumijeva u sebi sva tri roda. Shodno tome i mi smo istog mišljenja kao i Segmedina da nije prihvatljivo da se rad i prisustvo žena podrazumijevaju. Shodno tome nameće se zaključak da je rodno osjetljiv jezik i jezičko, ali i političko pitanje. U postdaytonskoj Bosni i Hercegovini još uvijek se treba raditi na promovisanju rodno osjetljive upotrebe jezika, kako u pravnim dokumentima, tako i u sferi obrazovanja i u medijima. Od velike važnosti je da rodno osjetljivi jezik postane zakonska obaveza, što bi podrazumijevalo jednak tretman i istu ulogu u svim političkim tijelima kojih nije malo u BiH.

3.7. Žene na vodećim pozicijama, put ka poboljšanju političke situacije

Veliki broj žena posvećeno je razvoju državnih i lokalnih politika. Unatoč mnogobrojnim preprekama, žene su na pozicijama na kojima su se nalazile ili se nalaze, pokazale veoma dobre rezultate. Istraživanja provedena početkom 2000 – tih godina dovela su do spoznaje da žene mijenjaju politiku te da u javnosti stvaraju bolju sliku o njoj. Osim toga, došlo se do saznanja da muškarci i žene različito gledaju na politiku. Istraživanja su pokazala kada su žene na funkciji da donose određene odluke, one u većini slučajeva donose one odluke od kojih imaju koristi i njihove porodice a i djeca. Također je dokazano da ukoliko ulažemo u žene, u njihov sami aktivizam u bilo kojem segmentu, djeca imaju više koristi. Odnosno žene koje su na funkciji da mogu odlučivati, u većini slučajeva donosit će odluke koje su poželjne za djecu, u odnosu kada su muškarci na toj poziciji. Također prema mnogobrojnim istraživanjima žene imaju izrazito nizak nivo korupcije prilikom obnašanja određene rukovodeće pozicije. Žene u većini slučajeva određene sporove nastoje riješiti mirnim putem. One su nositeljice interaktivnog stila liderstva,

kojeg karakterišu obilježja kolegjalnosti, interakcije, prijateljstva. Za razliku od žena „muški“ stil liderstva ili još kako se naziva „tvrdi“ stil liderstva karakterišu autokratija, odvažnost, agresivnost. Među ženskim i muškim stilovima liderstva, svakako da ima i dodirnih tačaka, a neke od njih su: kompetencije, motivacija svog tima, želja za novim znanjima, ekstrovertnost i slično. Kao uspješan primjer žene na vodećoj poziciji, naveli bismo njemačku kancelarku Angelu Merkel. Ona dugi niz godina sigurnim koracima Njemačku vodi putem dobra. U svojim javnim nastupima Angela Merkel se predstavlja kao odlučna žena sa stavom koja pokazuje veliku moć, znanje te kompetentnost za ono što govori i radi. Iako je još na samom početku, u izbornoj noći naišla na negativne komentare (počevši od svog prethodnika u izbornoj noći, pa nadalje) ništa je nije pokolebalo da postane uspješna i svjetski poznata političarka.

ČETVRTI DIO

4. EMPIRIJSKI DIO

U želji da ono što smo istražili putem relevantne stručne literature i onoga sa čim smo se susreli na raznim internet – stranicama i forumima, dokažemo i u praksi, odlučili sam porazgovarati s uticajnim bosanskohercegovačkim ženama. U nastavku donosimo nekoliko intervjuja.

4.1. SABINA ĆUDIĆ – zastupnica u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine

1. Patrijarhalna kultura, koju i danas živimo u Bosni i Hercegovini nužno zazire od pomisli na ravnopravnost žena i muškaraca. Kakav je Vaš pogled na to: kako djelovati u ovako antifeminističkom ambijentu?

Djelovanje u, kako ste i sami nazvali, antifeministickom ambijentu, dodatno dobija na važnosti i urgentnosti, a bitka se vodi na nizu frontova, kako vidljivih tako i nevidljivih. Kako djelovati? Samouvjereno, hrabro, i kada su u pitanju temeljna ljudska prava - bezkompromisno. To ne znači

da djecači i muskarci trebaju biti ostavljeni iza, u prašini vlastitih i društvenih zabluda, stereotipa i predrasuda - feminizam podrazumijeva emancipaciju muškarca koliko i žene.

2. S obzirom na to, da ste i supruga i majka, a s druge strane radite vrlo ozbiljan i odgovoran posao, je li teško uskladiti i biti podjednako dobra i poslovno i privatno?

Ja nisam "podjednako dobra poslovno i privatno". To je nerijetko zamka u koju upadamo, i koja proizvodi permanentni osjećaj krivice i neadekvatnosti. Ja sam u najboljem slučaju, naizmjениčno "dobra mama" ili "vrijedna parlamentarka". Kada sam na sjednici parlamenta kasno u noćne sate, nedostupna na telefon, tesko da me se u stereotipičnom smislu moze smatrati "idealnom majkom" u tom trenutku, samom činjenicom da nisam tu. Ali ja ne mislim da to žene, ili muskarce u istim pozicijama, čini lošim roditeljima partnerima, ili kroz koju porodičnu ulogu se definišu. Ja lično se osjećam kao osoba koja u datim, nerijetko komplikovanim životnim situacijama, pokušava pronaći najbolji algoritam i najmanje loše rješenje, jer idealna ne postoje. Isto čini i moj partner. Odgovaram Vam na, uslovno rečeno, brutalan način jer ne želim drugima nametati nemoguće standarde koje im nerijetko i licemjerno konzervativne elite, vjerske ustanove, reklamna industrija, i društvene mreže nameću. Također, ne treba zanemariti višedecenijska naučna istraživanja koja dokazuju da majke koje imaju karijeru imaju izuzetno pozitivan uticaj na, posebice dječake, koji razvijaju zdravija očekivanja od onih koja se suprotno tome oslanjaju na isključivo "tradicionalnu ulogu žene".

3. Živimo u svijetu gdje je, nažalost, još uvijek zastupljena teza, da su žene u podređenom položaju, a za muškarce važi epitet "jačeg". Jeste li bili u situaciji, tokom obavljanja vaših zadataka, da ste omalovažavani upravo zato što ste žena?

Gotovo svakodnevno sam u situaciju gdje me se u poslu percipira drugačije zato što sam žena. To nisu isključivo situacije u kojima me se percipira "slabijom". I prepostavke da će me određene oblasti interesovati više ili manje zato što sam kao žena "nježnija", "empatičnija", "lakovjernija" su, iako tragikomične, zapravo oblik cementiranja predodređenih rodnih uloga.

**4.Smatrate li da na našim prostorima još uvijek nije shvaćena ideja feminizma u cijelosti?
Koje su to najveće zablude našeg društva i predrasude prema feminizmu?**

Najveća zabluda kako na ovim prostorima, tako globalno je da je feminizam isključivo žensko pitanje, a ne pitanje rodne ravnopravnosti, žena i - podjednako muškaraca. Djecaci su jednako meta rodnih stereotipa i očekivanja. Istovremeno, treba imati na umu da nije svako ko se naziva feministom/kinjom to i zaista, kao sto i mnogi koji sebe tako ne nazivaju, zapravo djeluju u skladu sa principima ravnopravnosti i promovišu ih. U Bosni i Hercegovini su nam potrebni hrabriji i glasniji muški šampioni feminizma.

5. Šta biste poručili mladim ženama u Bosni i Hercegovini?

Željela bih pokucati mnogim ženama i djevojčicama u Bosni i Hercegovini na vrata i uvjeriti ih da su dovoljno dobre, daleko bolje i sposobnije od onoga što im društvo govori ili šapuće da su. Moramo zajedno unijeti stolice za sto gdje se donose odluke. Poručiti kratko i precizno - možemo i hoćemo.

4.2. IRENA HADŽIABDIĆ – članica Centralne izborne komisije Bosne i Hercegovine

1. Šta je bio Vaš presedan za ulazak u javnu sferu?

Nikada nisam „ušla „ u politiku, niti imam bilo kakvo političko iskustvo.

Na žalost politika se jako puno bavi članovima Centralne izborne komisije BiH (CIK BiH), što po mom mišljenju nije dobro. Moje opredjeljene da se 2007. godine prijavim za članicu CIK BiH, proizašla je iz mog tada već desetogodišnjeg iskustva u provedbi izbora, kao i kontinuirane edukacije u toj oblasti. Smatrala sam da su osobe sa mojim iskustvom i znanjem i političkom neutralnošću benefit za ovu poziciju, a kako sam u svojoj karijeri radila u privatnom sektoru, pa međunarodnim organizacijama i nevladinom sektoru, iskustvo rada u državnoj instituciji je bilo jedino preostalo područje u kojem sam trebala dati doprinos.

2. Koliko puta ste nadmašili samu sebe u nekim poslovnim poduhvatima?

Više puta sam bila prezadovoljna postignutim rezultatima i ostvarenim ciljem u provedbi izbora, posebno kad sa nekom novinom ulazite u velike rizike, jer testirate nešto novo, a posebno kad vaša ideja i poduhvat doprinese unapređenju poslovnog procesa (navešću primjer elektronske dostave rezultata od općinskih izbornih komisija prema Centralnoj izbirnoj komisiji koji je prvi put uveden 2010. godine kada sam bila predsjednica CIK BiH).

3. Jesu li žene ravnopravne u bosanskohercegovačkom društvu?

Žene, na žalost još uvijek nisu ravnopravne u bosanskohercegovačkom društvu. Zbog predrasuda o ženama koje i dalje vladaju u našem tradicionalnom i patrijahalnom društvu, mnogi ne ukazuju podršku i povjerenje ženama koje se odluče za javni i politički život. Možda nije popularno razmišljanje, ali smatram da odsustvo žena na ključnim funkcijama nije rezultat nemogućnosti žena da se probiju u političkom životu, ima tu i dosta nezainteresiranosti od strane žena. Svi znamo na desetine izuzetno uspješnih i pametnih žena, vrhunskih stručnjaka u svojim oblastima koje ne žele da se uključe u politiku, ne zato što smatraju da nisu u stanju doprinijeti svojim radom i stručnošću, već zato što im se cjelokupna politička slika u BiH ne dopada.

4. Vaše mišljenje o upotrebi rodno osjetljivog jezika u praksi?

Zbog tri jezika u službenoj upotrebi u BiH nekada je upotreba rodno osjetljivog jezika otežana jer neke formulacije zvuče vrlo loše. Stoga se zalažem da sadržaje koje pripremamo u CIK BiH posebno npr. naše publikacije sadrže paragraf (npr. u uvodnom dijelu, a preferiram to da ubuduće bude i na naslovnoj stranici) i) - da se sadržaji koristi u jednom spolu zapravo odnose na oba spola, te da se tako zadovolji rodno osjetljiva komponenta.

5. Kojom poslovnom filozofijom se bavite?

Pošto sam dvanaest godina radila kao jedina žena u CIK BiH rukovodila sam se filozofijom da je za provedbu svih mojih poslovnih ideja najvažnije da svoje muške kolege pridobijem kao moje glavne partnere. „Timski duh“ se pokazao kao presudan za poslovne uspjehe.

4.3. SEGMEDINA SRNA – zastupnica u Skupštini Kantona Sarajevo

1. Kao novinarku i urednicu na različitim RTV projektima šta Vas je ponukalo da uđete u politiku? Da li je lakše biti novinarka ili političarka?

Motiva je bilo više, a glavni je moram priznati bio dominantno socijalni aspekt tj. problematika odnosa društva spram slabijih kategorija koje trebaju sve nas, a najviše dobro organizovan sistem. Javnosti je vjerovatno bilo iznenađenje, međutim meni je lično nakon dugogodišnje tv karijere predstavljalno neki vid novog ličnog izazova prihvatići poziv i postati aktivnom sudinicom političkih dešavanja, sa svim prednostima i nedostacima koje je ta odluka sobom nosila. Čovjek se, naravno, kao ljudsko biće stalno preispituje i cjeni ispravnost svojih odluka protokom vremena i iz ove perspektive moram priznati da bih bez obzira na sve opet isto postupila. Što se tiče same komparacije poziva, moram istaći da obje karijere nose karakter javnog djelovanja, naravno sadržajno nije baš uporedivo. Međutim, moram priznati da su i jedna i druga jednakо zahtjevne, ukoliko ste po prirodi odgovorna osoba.

2. Šta za Vas, kao veoma utjecajnu političarku, predstavlja rodna ravnopravnost - kako u poslovnom, a tako i privatnom životu?

Uspostavljanje pravnog okvira i javnih politika u oblasti promocije ženskih ljudskih prava još uvijek ne znači da zakonom objektivirana ravnopravnost osigurava iste mogućnosti. Ravnopravnost, jednakopravnost, paritet su preduslovi za ostvarenje naših životnih i profesionalnih ciljeva i želja. Radi se jednostvno o jednakim mogućnostima za obrazovanje, profesionalni napredak, donošenje vlastitih odluka, dostojanstvo i sigurnost. Mnogo je primjera koji pokazuju da bi više žena u politici zaista relaksiralo stvari. Vjerovatno bi fokus bio puno više na životnim i socijalnim pitanjima u odnosu na

istorijska i ratna, što imamo danas. Međutim, kad uzmete popis stanovništva moramo priznati da su za mali broj žena u politici upravo odgovorne žene koje vrlo često više glasaju za kolege nego za kolegice. Nažalost, to pokazuju rezultati izbora čime se samo potvrđuje višeciklusna neefikasnost izbornih gender kvota. Jasno nam je valjda svima da za vise žena u politici rješenje leži u solidarnosti samih žena prilikom glasanja. Žene moraju birati žene da bi nas bilo više u politici, bez obzira na mušku dominaciju, statistika pokazuje da je ipak i do nas samih.

Iako su nordijske žene među prvima u Evropi ostvarile svoja politička prava (prvenstveno pravo glasanja), ipak im je trebalo gotovo 70 godina da postignu današnju razinu ravnopravnosti. Jasno je da uz puno više napora nego muške kolege ostvarujemo napredak u karijeri. Svi pokazatelji (statistike, analize, istraživanja) pokazuju da smo u BiH daleko od ravnopravnosti i zastupljenosti na mjestima odlučivanja, rukovođenja, da odustajemo od karijera u korist ostanka uz djecu i stare roditelje, brige za porodicu.

Procentualno smo u većini, stepen obrazovanja je zavidan, ali ne možemo govoriti o jednakim šansama. Podjednako u poslovnom, stranačkom i privatnom životu žene su žrtve predrasuda i patrijarhalne, konzervativne slike o tome da većinom drugi odlučuju gdje nam je mjesto i šta to jeste ili nije za nas. Pogledajte samo posljednju kampanju za izbore u Hrvatskoj, kada se vodila izuzetno sramotna muška polemika o pravu žene na pobačaj, što samo po sebi dovoljno govorи. Zaključno, žene u politici moraju preuzeti prostor koji im prirodno pripada, osloboditi se potrebe za bilo kakvим kvotama, podržavati jedna drugu, saradžati na socijalno osjetljivim temama i pokazati muškim kolegama da politika nije muška arena, nego prostor kreacije za svakodnevno poboljšanje života nasih sugrađana.

3. Vaše mišljenje o upotrebi rodno senzitivnog jezika u procedurama i pravnim aktima?

Lingvistički, naši jezici poznaju oblike za muški, ženski i srednji rod. Nijedan od tih rodova jasno nije generički da se odnosi na sve osobe i ne podrazumijeva u sebi sva tri roda. Stoga nije prihvatljivo da se rad i prisustvo žena podrazumijevaju. Stoga možemo zaključiti da je rodno osjetljiv jezik i jezičko, ali i političko pitanje. Kada je u pitanju naš legislativni okvir, u preambuli Ustava BiH se pominju građani, ali ne i građanke, a nisu ni među onima kojima se garantuje ravnopravnost pomenuta seksualna i rodna prava. U većini zakona se ne koristi rodno senzitivan jezik, osim ponekad u napomeni da se sve rečeno u muškom, odnosi i na ženski rod. Uzimajući u obzir prethodno iznesenojasno je da imamo dovoljno razloga, prostora i uporišta za izmjene, dopune, nadgradnju postojećeg zakonodanog okvira u BiH. Moram naglasiti da i u Preporuci Komiteta ministara Vijeća Evrope R (90) 4 o eliminaciji seksizama iz jezika navodi se: „Preporučuje se da vlade zemalja članica promoviraju upotrebu jezika koji će odražavati princip ravnopravnosti žena i muškaraca i preduzmu sve mjere koje smatraju podesnim kako bi se: ohrabrla upotreba, koliko god je moguće, neseksističkog jezika te uzeli u obzir prisustvo, status i uloga žene u društvu, kao što trenutna lingvistička praksa čini kad su u pitanju muškarci; uskladila terminologija u zakonodavstvu, javnoj administraciji i obrazovanju s principima ravnopravnosti spolova, i ohrabrla upotreba neseksističkog jezika u medijima.” Znači, decidnim uvodenjem rodno osjetljivog jezika bi se značajno smanjila ta vrsta diskriminacije, međutim suštinski je važno da to u perspektivi postane zakonska obaveza, što bi podrazumjevalo jednak tretman i istu ulogu u svim političkim tijelima kojih nije malo u BiH.

4. Jeste li feministkinja? (Ako je odgovor DA) Zašto?

Prije 15 godina sam na ovo pitanje uvijek odgovarala odvažnim, odlučnim, vrlo emotivnim DA, naravno da jesam. Razumjevajući da svako ljudsko biće treba biti feminist, što podrazumjeva ništa drugo nego zalaganje za jednakost. Cijeli svoj život sam učena da diskriminacija na temelju rase, spola, novca ili bilo čega je pogrešna. Međutim kako sam starija, sve sam manje sigurna u svoj odgovor. Ono što me muči je to

snažno stereotipiziranje. Feminizam nije koncept ni protiv muškaraca ni za žene. Zapravo, po meni lično u svojoj suštini uopšte se ne radi u spolu! Koncept govori da trebamo biti ljudi i da nas se treba gledati prema zaslugama, a ne okolnostima i rođenju. Sigurna sam da se svaka osoba osjetila pogrešno osuđenom u nekom trenutku. Bilo na osnovu izgleda, spola, boje, novca, naglaska, religije. Feminizam jednostavno svemu tome kaže ne! Feminizam nije marketing ratobornih žena, već temeljno načelo razumnog ljudskog bića kojem spol nije bitan. Nije me briga jesи li muškarac ili žena ili nešto treće, jednostavno moraš vjerovati u jednakost!

5. Da li se promijenio položaj žene u javnom prostoru u odnosu na period nakon potpisivanja Okvirnog sporazuma za mir u Daytonu?

U BiH traje intenzivna borba za veće učešće žena u politici i uopće u društvenom životu još od 1996 kada smo shvatile nakon izbora 1996. godine da nas je samo 2% u parlamentima. Žene u Bosni i Hercegovini čine 52% stanovništva. Međutim, iako čine većinu, bosanskohercegovačke žene i dalje spadaju u maginalizirane grupe kada je riječ o svim javnim/društvenim procesima, gdje je politika samo jedan segment... Imamo mi tu probleme i u drugim oblastima edukacije, kulture, sporta. Očigledno je da iskorak žena u politici mora biti značajniji zbog pozicioniranja svih problema sa kojim se suočava od obrazovanja, nezaposlenosti, nasilja. Iskustva pokazuju da praktična poboljšanja naših prava ipak zavise od implementacije zakona koji se vrlo često ne implementiraju pod muškom rukom. Stoga je izuzetno važno da prihvatimo kako smo ipak mi sebi dosada najmanje pomagali, pa onda nije bilo ni očekivati da nam drugi pomognu. Vrijeme iza nas sa svim svojim specifičnostima nam je najveća škola za budućnost jer je jasno kako zakoni u smislu kvota ne garantuju ništa. Zakoni i kvote bez žena okupljenih u namjeri da podrže jedna drugu će i dalje situaciju oslikavati kao kontinuitet rasprava o ženskim pravima bez konkretnih efekata i napretka. Dakle, kvote jesu dobar instrument, ali pitanje je jesu li dovoljne kao rješenje? U mnogim slučajevima, kako primjeri iz prakse

pokazuju, kvote doista jesu učinkovite, ali samo u onim slučajevima kada su popraćene snažnim ženskim pokretom.

Analiza intervjua

U razgovorima sa uticajnim ženama u bosansko – hercegovačkoj javnoj sferi zaključili smo da je jačanje uloge žene u javnom životu prilika za poboljšanje političkih odnosa u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini, jer je upravo marginalizirana uloga žene u politici dovela do nezdrave demokratije i krize politike.

Uloga žene još uvijek u podređenom položaju, iako svaka od naših sagovornica od početka svoje karijere svojim trudom, dokazivanjem, uspjela je osigurati svoj status u javnoj sferi. No, nailazile su i na brojne prepreke, ili na takve prepreke nailazile su njihove kolegice. Patrijarhalna kultura, koju i danas živimo u Bosni i Hercegovini nužno zazire od pomisli na ravnopravnost žena i muškaraca. U Bosni i Hercegovini feminizam još uvijek nije shvaćen onako kako bi zaista trebao biti. Feminizam, na našim prostorima, u većini slučajeva odmah nailazi na otpor. Kako je, prilikom našeg razgovora, kazala Sabina Ćudić „Feminizam podrazumijeva emancipaciju muškaraca koliko i žena“. U našem društvu, itekako treba raditi na podizanju svijesti o tome da feminizam ni u kojem slučaju ne nastoji razdvajati društvo te nametati bilo kakve superiornosti kojom se vode i koje se, s druge strane, boje zagovornici patrijarhalne kulture. Treba podići svijest da feminizam sa nametnutog znaka „manje“ između muškaraca i žena nastoji izbrisati jednu crticu, a drugu ispraviti, i tako ostaviti znak jednakosti u svim područjima javnog i privatnog života, u statusu, pravima i slično. Već od malih nogu trebamo učiti sve naše djevojčice, a podjednako i dječake da rodne uloge ne trebamo tako stereotipno prihvpati te živjeti po njima. Jer zašto jedna mala djevojčica ne bi mogla voziti avion, ili zašto jedan mali dječak ne bi mogao (bez predrasuda) postati uspješan baletan. Prihvatanje stereotipnih rodnih uloga vodi nas do pogrešne identifikacije mladih osoba te tako pogoduje razvoju začaranog kruga diskriminacije koji sa sobom nosi posljedice, a jedna od tih posljedica jeste i marginalizacija žena. Kroz razgovore sa našim sagovornicama potvrđili smo i popratnu hipotezu

da stereotipi specifičnog balkanskog mentaliteta u velikoj mjeri utiču na nisku zastupljenost žena na dominantnim političkim pozicijama u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini.

“Žene moraju birati žene da bi nas bilo više u politici, bez obzira na mušku dominaciju, statistika pokazuje da je ipak i do nas samih.” – kazala je Srna. “Žena je ženi vuk” stara je to popularna i jako zanimljiva narodna izreka, koja govori o tome kako žene međusobno mogu biti zlobne i nemilosrdne. Jedne drugima, žene su spremne zabiti nož u leđa, a to predstavlja slabu tačku koju koriste muške kolege, posebno kada je u pitanju politika. Stanje, po pitanju zastupljenosti žena u politici, neće se popraviti sve dok žene ne pokažu takozvanu žensku solidarnost, dok se međusobno ne budu pomagale, učile te bile jedne drugima zaštitnice u okrutnom (muškom) političkom svijetu.

„Svi znamo na desetine izuzetno uspješnih i pametnih žena, vrhunskih stručnjaka u svojim oblastima koje ne žele da se uključe u politiku, ne zato što smatraju da nisu u stanju doprinijeti svojim radom i stručnošću, već zato što im se cijelokupna politička slika u BiH ne dopada.“ – prilikom razgovora, kazala je Irena Hadžiabdić. Činjenično stanje je da zakon ne ide ženama na ruku, jer se u Bosni i Hercegovini ravnopravnost predstavlja kroz 40:60 u korist muškarca. Iako se mnogobrojne organizacije za ravnopravnost spolova bore protiv nejednakosti zastupljenosti žena i muškaraca u politici, uvijek nailaze na neke prepreke. Ukoliko bi došlo do povećanja broja zastupljenih žena u politici, odnosno do njihovog izjednačavanja sa muškim kolegama, jasno je da bi većina muškaraca izgubila svoju moć i sigurnost koju bi posjedovali do tada. U svijetu u kojem muškarci oprezno čuvaju svoju moć, žene se moraju svojom odlučnošću, hrabrošću izboriti za svoje mjesto. Jednom prilikom američka glumica Roseanne Barr izjavila je: “Jedna stvar koju žene moraju da nauče je da im niko neće dati moć. Sama je jednostavno uzmeš.”

„Također, ne treba zanemariti višedecenijska naučna istraživanja koja dokazuju da majke koje imaju karijeru imaju izuzetno pozitivan uticaj na, posebice dječake, koji razvijaju zdravija očekivanja od onih koja se suprotno tome oslanjaju na iskljucivo "tradicionalnu ulogu žene" – kazala je Ćudić. Žene mogu napraviti balans kada je u pitanju javna i privatna sfera. Svoj posao zahvaljujući svojim profesionalnim vještinama mogu obavljati itekako dobro, dok sa druge strane mogu biti veoma dobre majke i supruge. Obrazovane i poslovno ostvarene žene pružaju bolje svjetonazole svojoj djeci. Poslovno ostvarena žena, djeci od malih nogu, šalje poruku da

ženino mjesto nije samo u kuhinji, da treba izaći iz kuće i rame uz rame sa muškarcima odlučivati o budućnosti upravo te djece. „Feminizam nije marketing ratobornih žena, već temeljno načelo razumnog ljudskog bića kojem spol nije bitan. Nije me briga jesи li muškarac ili žena ili nešto treće, jednostavno moraš vjerovati u jednakost!“ – kazala je moja sagovornica Segmedina Srna.

Sabina Ćudić izjavila je: „Željela bih pokucati mnogim ženama i djevojčicama u Bosni i Hercegovini na vrata i uvjeriti ih da su dovoljno dobre, daleko bolje i sposobnije od onoga što im društvo govori ili šapuće da su. Moramo zajedno unijeti stolice za sto gdje se donose odluke. Poručiti kratko i precizno - možemo i hoćemo.“

Shodno izjavama naših sagovornica, došli smo do spoznaje da bi veća zastupljenost žena na dominantnim političkim pozicijama poboljšala napete odnose u bosanskohercegovačkom političkom životu.

Mislimo da smo kroz ove intervjuje, razmotrili mnogo čega. Žene u različitim dobima pokazale su koliko mogu uz pomoć svojih profesionalnih vještina postići, iako još uvijek nisu dale svoj maksimum. Ženina zastupljenost u javnoj sferi i u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini nije na zavidnom nivou. Mišljenja smo da je vrijeme da konačno prošlost ostavimo tamo gdje joj je mjesto i krenemo naprijed, te da svojim profesionalnim vještinama pariramo muškarcima i izborimo se u svijetu, gdje nažalost, oni i dalje imaju epitet jačeg spola.

4.5. Anketa (100 studentica Fakulteta političkih nauka)

Za empirijski dio magistarskog rada obavila sam anketu nad uzorkom od 100 studentica Fakulteta političkih nauka u Sarajevu. U anketi sam postavila tri pitanja sa jednostavnim odgovorima, dok sam odgovore na preostala pitanja formirala prema Likterovoj skali odgovora. Pitanja i odgovore koje sam ponudila u anketi, kao i procentualne rezultate prikazat ću u nastavku.

Anketa se vrši u svrhu provođenja istraživanja za master rad na temu: **ULOGA ŽENA U POSTDAYTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI U KONTEKSTU POSTMODERNISTIČKE FEMINISTIČKE I KULTUROLOŠKE TEORIJE**

Poštovani,

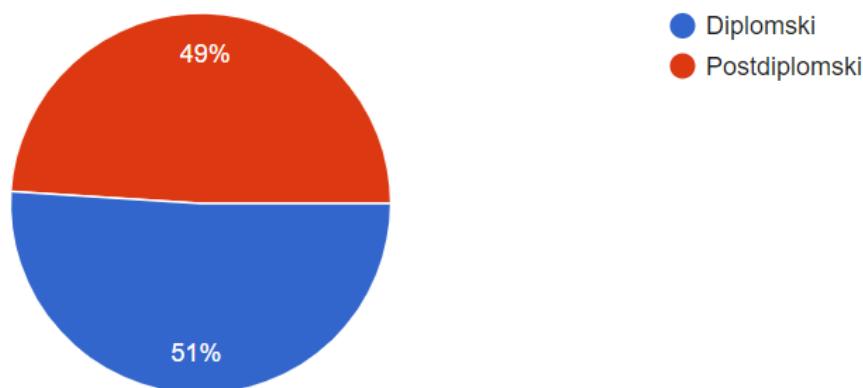
Istraživanje vrši Amina Delić studentica Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, odsjek – Politologija, usmjerenje – Upravljanje državom, II – ciklus.

Uputa:

Ljubazno Vas molim, da iskreno i u cijelosti odgovorite na pitanja koja slijede. Za sve Vaše odgovore garantiram potpunu anonimnost. Molim Vas da pažljivo pročitate sva pitanja i pojašnjenja o načinu davanja odgovora, kako bih dobila ispravne rezultate. Unaprijed Vam se zahvaljujem za izdvojeno vrijeme i dobru volju koju ste iskazali za popunjavanje ove ankete.

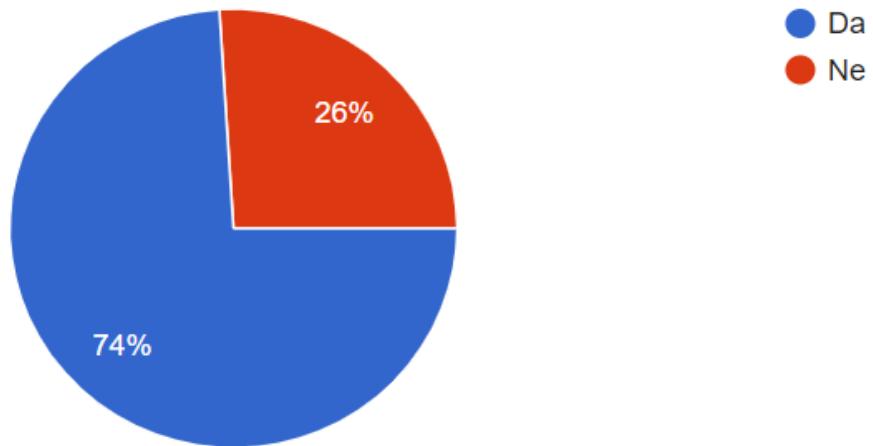
1. Stepen Vašeg obrazovanja

100 odgovora

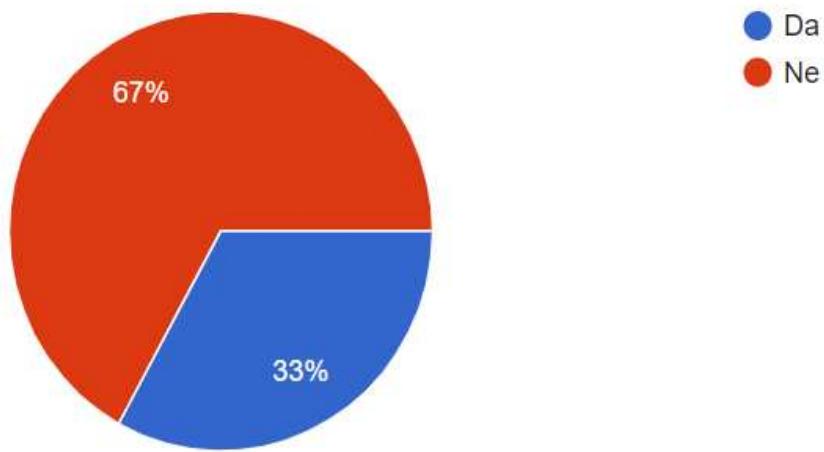
2. Da li mislite da su žene u Bosni i Hercegovini u podređenom položaju?

100 odgovora

3. Da li su u Bosni i Hercegovini žene i muškarci ravnopravni pred zakonima?

100 odgovora

4. Tokom obavljanja prakse ili honorarnog posla muškarci su me omalovažavali:

100 odgovora

5. Prema statističkim podacima, procentualno muškarci za isti posao, koji obavlja i žena dobivaju veće honorare ili plaće, smatrate li da su žene posvećenije u poslu od muškaraca, te da su one te koje trebaju imati veći honorar?

100 odgovora

6. Slažem se sa tvrdnjom da bi Bosna i Hercegovina bila u boljem položaju u različitim aspektima da je više žena u vlasti

100 odgovora

7. Žene su manje u politici zbog svoje neaktivnosti i nezainteresovanosti

100 odgovora

8. Žene su manje u politici zbog patrijarhalne kulture koju i danas živimo u Bosni i Hercegovini

100 odgovora

9. U Bosni i Hercegovini još uvijek nije shvaćena ideja feminizma u cijelosti

100 odgovora

Analiza ankete

Anketu je ispunilo 100 studentica Fakulteta političkih nauka u Sarajevu (anketa se najviše odnosi na studentice sa odsjeka za Politologiju, usmjerjenje Upravljanje državom) od kojih su 51% studentice diplomskog studija, a njih 49% su studentice postdiplomskog studija. Anketirane na pitanje da li su žene u Bosni i Hercegovini još uvijek u podređenom položaju, čak njih 74% kazale su da jesu, dok preostalih 26% kazale su da nisu. Taj podatak govori da se žene još uvijek nisu izborile za svoja prava, muškarci su i dalje superiorniji, a u većini slučajeva oni su ti koji su nadređeni. Da li su u Bosni i Hercegovini žene i muškarci ravnopravni pred zakonom, pitanje je na koje je 67% studentica imalo negativan odgovor, dok je svega 33% studentica odgovorilo sa "da". Do sada su u Bosni i Hercegovini preuzete određene zakonske mјere, naročito uvođenjem kvota u Izbornom zakonu Bosne i Hercegovine kao i Zakonu o finansiranju političkih partija, te djelovanjem kroz druge zakone imajući u cilju provođenje politike ravnopravnosti spolova. Unatoč svemu, još uvijek nije došlo do suštinske promjene statusa kao i uticaja žena u političkom životu Bosne i Hercegovine, žene su i dalje na marginama političke moći. Da li su bile omalovažavane prilikom obavljanja prakse ili honorarnog posla, njih 42% kazalo je da se u potpunosti slaže, njih 21% se djelimično slaže, 16 % nije željelo da odgovori na tu temu, djelimično se ne slaže 3%, dok se uopće ne slaže 18 %. Često se dešava da tokom obavljanja honorarnih poslova, žena uprkos svojim profesionalnim vještinama, jako je potlačena i podređena. Posebno, ukoliko njen poslodavac posjeduje manji nivo obrazovanja od nje. Mišljenja sam da zbog straha, da će ga baš ona nadmašiti, takvi poslodavci se loše ponašaju prema honorarnim radnicama, dok nerijetko žene se nalaze u neugodnim situacijama zbog toga što ih određeni poslodavac promatra prije svega kao sexualni objekat. Prema statističkim podacima, procentualno muškarci za isti posao, koji obavlja i žena dobivaju veće honorare ili plaće, smarate li da su žene posvećenije u poslu od muškaraca, te da su one te koje trebaju imati veći honorar? U potpunosti se slaže njih 51 %, djelimično 26 %, niti se slažu, niti se ne slažu 12 %. Djelimično se ne slaže 6 %, dok se uopće ne slaže 5 %. Žene su u većini slučajeva požrtvovanje i posvećenije poslu. Većina njih pored ulaganja u svoj karijerizam, ostvarene su i na porodičnom polju, kao majke. Shodno tome, odgovorne su i nastoje uskladiti sve poslove te ih obavljati na vrijeme. Na konstataciju "Slažem se sa tvrdnjom da bi Bosna i Hercegovina bila u boljem položaju u različitim aspektima da je više žena u vlasti", njih čak 52% se u potpunosti

složilo, djelimično 28%, 13% nije imala svoje mišljenje, djelimično se ne slaže 3%, dok se uopće ne slaže 4% ispitanica. Promjene se ne dešavaju, na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini postoji rodni debalans koji je posebno najizraženiji na najvišim nivoima vlasti. Bosna i Hercegovina nikada nije imala niti jednu ženu članicu tročlanog Predsjedništva. Žene su u najboljem položaju da znaju šta to druge žene traže od politike i države, muškarci nisu u stanju da tako dobro znaju potrebe žena. Žene koje su na funkciji da mogu odlučivati, u većini slučajeva donosit će one odluke od kojih imaju korist i njihove porodice, a i djeca u odnosu kada su muškarci na toj poziciji. Na konstataciju "Žene su manje u politici zbog svoje neaktivnosti i nezainteresovanosti" njih 24% kazalo je kako se u potpunosti slaže, 27% ispitanica se djelimično slaže, 7% nema mišljenje o tome, 16% se djelimično ne slaže, dok se njih 26% uopće ne slaže. Između ostalog, veliku prepreku ravnopravnoj zastupljenosti žena u političkom životu predstavlja i nedovoljna podrška političkih partija ženama – članicama u kreiranju političkih programa i političkoj afirmaciji, iako u statutima političkih partija nema izričitih prepreka ženama da učestvuju u radu organa stranke. "Žene su manje u politici zbog patrijarhalne kulture koju i danas živimo u Bosni i Hercegovini" na tu konstataciju 49% studentica kazalo je kako se u potpunosti slažu, djelimično se slaže njih 29%, niti se slaže, niti se ne slaže njih 6%, 10% ih se djelimično slažu, dok se uopće ne slaže njih 6%. Živimo u vremenu u kojem se žene aktivno bore za svoja prava u svim sferama društvenog života, shodno tome nije teško zaključiti da na našem području još vlada patrijarhat. Ženama jeste formalno – pravno osigurana ravnopravnost da biraju i budu birane, da se smatraju ravnopravnim akterima na političkoj sceni, ali tradicionalne predrasude dovode do stava da je ženama mjesto u privatnoj, a ne u javnoj sferi. Na posljednju konstataciju u anketi "U Bosni i Hercegovini još uvijek nije shvaćena ideja feminizma u cijelosti" 53% ispitanice su dale potpuno pozitivan odgovor, djelimično se slaže 28% ispitanica, 6% nema svoje mišljenje, djelimično se ne slaže 9%, dok njih 4% se uopće ne slažu. Breme tradicionalizma, odnosno patrijarhalizma nadvijeno nad našim pordućjem pruža otpor feminizmu, toliki otpor da feminizam većina čak ne želi ni upoznati onakvog kakav on zaista i jeste. Postdaytonska Bosna i Hercegovina napravila je pravni okvir za ravnopravnost, ali u praksi žena još uvijek ne uživa svoja prava i nije zaštićena.

Anketom sam potkrijepila teze iz prethodnih poglavlja. Stereotipi specifičnog balkanskog mentaliteta u velikoj mjeri utiču na nisku zastupljenost žena na dominantnim političkim pozicijama u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini, također veća zastupljenost žena na

dominantnim političkim pozicijama poboljšala bi napete odnose u bosanskohercegovačkom političkom životu. Žene su posvećenije poslu i trebale bi imati veći honorar. Žene su zainteresovane za politiku, ali nailaze na razne barijere kada je u pitanju njihovo bavljenje njom. U Bosni i Hercegovini joj uvijek nije shvaćena ideja feminizma, onako kako bi trebala biti. Žene u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini zasigurno jesu podređene i potlačene bez obzira i na talenat i na profesionalne vještine.

ZAKLJUČAK:

Kćerka, supruga, majka, domaćica. Sve do kraja 19 – og i početka 20 – og stoljeća žena je jasno znala svoje nametnuto mjesto. Žena nije mogla posjedovati imovinu, a sama je bila imovina svog oca, brata ili supruga koji su sa njom mogli postupati po vlastitom nahođenju. Školovanje, pravo glasa, učestvovanje u politici za ženu je bilo tabu tema. Velika rijetkost bila su društva u kojima su žene imale malo više slobode, ili pak matrijarhalni narodi (koji i danas postoje). Umeđuvremenu, stvari su se polahko počele mijenjati. Industrijska revolucija bila je samo uvertira u promjene koje su slijedile. Ona je uzdrmala feudalnu uspostavu, te je tako promijenila tok ljudske historije. Industrijalizacija je iziskivala veliki broj radne snage, što je dovelo do emancipacije žena, te do njihovog uvođenja u društvo. Zatim, Prvi svjetski rat zahtjevalo je neupitno uključivanje žena u sve aspekte društva. Žene počinju sticati visoka obrazovanja, uobičajno ih je bilo vidjeti na raznim radnim mjestima. Nakon Prvog svjetskog rata, došao je i Drugi, te ratovi na području bivše Jugoslavije, koji su iznova i iznova zahtjevali ženski angažman. Sa ovim promjenama, dogodile su se promjene u zakonskim aktima koje su ženama garantovale prava koja do tada nisu imale. Pored toga što su 2014. godine donesene Parlamentarne izmjene i dopune izbornog zakona, koji od tada garantuje zastupljenost od 40 % žena na izbornim listama, nivo zastupljenosti žena u politici je itekako na niskom nivou. Mnogo je faktora koji utiču na ovakav položaj bosanskohercegovačke žene. Prije svega to je neobrazovanost stanovništva, posebno neobrazovanost žena, zatim patrijarhalno shvatanje uloge žena u društvu, te ekomska zavisnost od muškaraca te nizak ili nikakav stupanj podrške ženama u polju javnog angažmana. Feminizam je u velikoj mjeri promijenio položaj žene u odnosu na status kakav je ona imala u društvu prije pojave feminističke ideologije. Svoj emancipatorski karakter feminizam je nastojao sačuvati kroz sve valove u kojima se pojavljivao. Međutim, tokom izrade empirijskog dijela ovog rada, anketnim ispitivanjem, došli smo do spoznaje da u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini još uvijek nije shvaćena ideja feminizma u cjelosti. Razlozi za to su mnogobrojni, prije svega to je već pomenuta nedovoljna obrazovanost stanovništva. U bosanskohercegovačkom društvu u većini slučajeva „kao ispravan životni put“ nameće se to da djevojka svoje potpuno ostvarenje postiže udajom, čak i po cijenu nesretnog braka. Patrijarhalizmom učahurena svijest većine bosanskohercegovačkog stanovništva, feminizam posmatra kao rivalstvo između muškaraca i žena, kao borbu za nadmoć, kao mržnju

prema muškarcu, tradiciji, vjeri. Feminizam se zapravo bori za jednaka prava i status žene kao potpuno ravnopravne članice jednog društva. Borba za ravnopravnost uključuje borbu i za ravnopravnost osoba sa invaliditetom, ravnopravnost nacionalnih manjina, te mnoge druge borbe. Što se tiče postfeminističke umjetnosti, ona je nastala u promijenjenoj društvenoj i umjetničkoj klimi koja ne izražava emocije ili ideološku kritiku, nego upotrebljava deskonstrukciju te paližanrovsku reinterpretaciju označenih mehanizama marketinga, tehnologije, medija, ekonomije i oblika prikazivanja pola i polnosti. Svojim djelovanjem u umjetnosti, odnosno svojim pisanjem žena izlazi iz subbine koja joj je nametnuta i ulazi u područje koje joj je zabranjeno. Prilikom anketnog ispitivanja studentica politologije, te prilikom intervjua sa našom sagovornicom Irenom Hadžiabdić (članicom Centralne izborne komisije Bosne i Hercegovine) doznali smo da je, pored osnovnih problema neobrazovanosti i patrijarhalizma, većina žena u našoj državi nezainteresovana za politički angažman, jer im se ne dopada cjelokupna politička i društvena slika. Postojanje podjela na „muške“ i „ženske“ poslove, te rodno uslovljen izbor školovanja i profesije kod mladih u Bosni i Hercegovini rezultiralo je feminizacijom uslužnog sektora, te „askulinizacijom“ industrijskog sektora u svijetu. Žene u većini slučajeva nastavljaju raditi poslove, za koje se kazuje da su zapravo produžetak neplaćenog kućanskog rada (odgajateljice, učiteljice, socijalne i zdravstvene radnice i slično). Čak kada žene i muškarci obavljaju isti posao, žene se nalaze na hijerarhijski nižim mjestima, sa dosta manje odgovornosti i nižim platama. Svojim istraživanjem, došli smo do spoznaje da su mizoginija i seksizam gotovo svakodnevno prisutni u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini. Unatoč mnogobrojnim preprekama, veliki broj žena je posvećen razvoju državnih i lokalnih politika, te su se na tim pozicijama istakle kao veoma uspješne. Mnogobrojnim istraživanjima došlo se do zaključaka da žene svojim aktivizmom donose bolju političku sliku. Političke vođe u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini, od entnonacionalnih sukoba na prostorima bivše Jugoslavije, vode se jednom te istom politikom. Konstantnim pozivanjem na događaje iz prošlosti, oni ne vode istinsku borbu za poboljšanje trenutne političke i društvene situacije, već sebično osiguravaju svoje političke pozicije iz kojih crpe lične interese. Povijesni presedani itekako imaju svoje draži i mogu biti korisni za nacionalističku retoriku, kako u jednom od svojih dijela navodi Smith: „povijesni exempla virtutis mogu poslužiti i svrhamu nacionalističkih moralista, podučavajući nas junačkim vrlinama naših predaka“. Problem se usložnjava ako u zajednici dođe do sukoba u interpretiranju prošlosti, kao što je slučaj sa Bosnom i

Hercegovinom, gdje je historijski kontinuitet zemlje Bosne, nacionalističkim “moralistima” poslužio kao okvir za ubjeđivanje naroda u razlike, a ne za pronalaženje zajedničkih historijskih sjećanja i vrijednosti. Tom politikom svaki član predsjeništva svom narodu nameće osjećaj učahurene sigurnosti, koju narod bira zbog straha od etnonacionalnih previranja te njihove eskalacije u oružani sukob. Smatramo da bi obrazovana žena na poziciji predsjedavajuće predsjedništva Bosne i Hercegovine poboljšala političke i društvene odnose, te relaksirala konstantnu napetu situaciju. Takvog smo mišljenja iz razloga što se mnogobrojnim istraživanjima došlo do spoznaje da žene većinu sporova nastoje riješiti mirnim putem, te da se zalažu za politike od kojih će djeca imati veliku korist. Pored pomenutog žene imaju veoma nizak nivo korupcije prilikom obnašanja rukovodećih pozicija. Ženski stil liderstva je interaktivan i njega karakterišu kolegijalnost, interakcija te prijateljstva. Povećan ženski aktivizam u politici na području postdaytonske Bosne i Hercegovine moguće je postići većom informiranošću te edukacijom stanovništva, ulaganjem u političko opsimenjavanje cjelokupnog stanovništva, organizovanjem raznih seminara koji ukazuju na važnost političkog aktivizma, te na opasnosti alienacije. Svjesni činjenice da godinama unazad trpimo veoma lošu politiku, smatramo da bi tu istu politiku na viši nivo uzdigla veća zastupljenost žena u njoj, a pogotovo zastupljenost žena na poziciji predsjedavajuće predsjedništva Bosne i Hercegovine.

Na samom kraju navodimo citat njemačkog pisca Bertolt Brechta: “*Najgora od svih vrsta nepismenosti jeste politička nepismenost. Politički nepismena osoba ne čuje, ne govori, ne učestvuje u političkim dešavanjima. Ona ne zna da troškovi života, cijena pasulja, ribe, brašna, stanarine, cipela, lijekova, zavise od političkih odluka. Politički nepismena osoba je toliko glupa da je ponosna i busa se u grudi govoreći kako mrzi politiku. Taj imbecil ne zna da se iz njegovog političkog neznanja rađa prostitutacija, napuštena djeca, i najgori od svih lopova: loši političari, korumpirani i potkuljeni od strane lokalnih i multinacionalnih kompanija.*”⁵⁹

⁵⁹ <https://www.6yka.com/novosti/brecht-najgora-od-svih-vrsta-nepismenosti-jeste-politicka-nepismenost>; pristupljeno: 28.08.2020: 20 h

6. LITERATURA:

- 1. AGANOVIĆ**, Arijana; **MIFTARI**, Edita i **VELIČKOVIĆ**, Marina „*Žene i politički život u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini*“ Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar; Agencija za ravnopravnost spolova: 2015.
- 2. BOK**, Gizela „*Žena u istoriji Evrope*“ (prijevod s njemačkog jezika: Ljubinka Milenković), Beograd: CLIO, 2005.
- 3. BANOVIĆ**, Damir i **VASIĆ**, Vladana „*Seksualna orijentacija i rodni identitet: pravo i praksa u Bosni i Hercegovini*“ Sarajevo; Sarajevski otvoreni centar, Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini, Fondacija CURE, 2013.
- 4. BAKIĆ**, Sarina „*Uloga Laure Pabo Bohorete u svjetu društvenog položaja žena u Bosni i Hercegovini*“. **ŠATOR**, Edin „*Zbornik radova*“ Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 2018. (57 – 68)
- 5. BENHABIB**, Seyla „*Feminism and the Question of Postmodernism*“ Cambridge/Oxford: Polity Press, 1994.
- 6. BOVOAR**, Simon de „*Drugi pol*“ (prijevod s francuskog jezika: Zorica Milosavljević i Mirjana Vukmirović), Beograd: BIGZ, 1982.
- 7. BUTLER**, Christopher „*Postmodernizam*“ (prijevod s engleskog jezika: Dušan Janjić), Sarajevo, Zagreb: TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, 2007.
- 8. BAŠIĆ**, Sanela i **MIKOVIĆ**, Milanka “*Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u Bosni i Hercegovini*” Sarajevo: Udruženje Žene ženama, 2012
- 9. GAVRIĆ**, Saša i **ŽDRALOVIĆ**, Amila, „*Rodna ravnopravnost*“ Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet, 2019.
- 10. HEYWOOD**, Andrew „*Political ideologies*“ London, United Kingdom: MacMillan Education UK, 2005.
- 11. JARIĆ**, Vesna i **RADOVIĆ**, Nadežda “*Riječnik rodne ravnopravnosti*” Beograd: autorsko izdanje, 2010.

- 12.** LYOTARD, Jean–François „**Postmoderno stanje**“ (prijevod s francuskog jezika: Tatjana Tadić), Zagreb: Ibis grafika, 2005.
- 13.** LUKAČA, Dejan; TODOROVIĆ, Dragan i LEMAJIĆ, Nataša „*Mizoginija u Bosni i Hercegovini*“ Fondacija Fridrih Ebert BiH, 2018.
- 14.** MAGEZIS, Joy „*Ženske studije*“ (prijevod s engleskog jezika: Milica Kajević), Sarajevo: Magistrat, 2001.
- 15.** MILINOVIC, Jelena „*Liderke izbliza*“ Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 2017.
- 16.** MUJIĆ, Medina „*Politička participacija žena u Bosni i Hercegovini: Opći izbori 2018*“ Sarajevo: Fondacija CURE, 2019.
- 17.** MOROJELE; Naleli (2016) „*Women political leaders in Rwanda and South Africa*“ Toronto: Opladen : Barbara Budrich Publishers, 2016.
- 18.** ORAIĆ – TOLIĆ, Dubravka „*Muška moderna i ženska postmoderna*“ Zagreb: Naklada Ljevak: 2005.
- 19.** POPOV – MOMČINOVIĆ, Zlatiborka „*Ženski pokreti u Bosni i Hercegovini: artikulacija jedne kontrakulture*“ Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini, Fondacija CURE, 2013.
- 20.** SIMMEL, Georg „*Kontrapunkt kulture*“ Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2001.
- 21.** SPAHIĆ, Aida; ŽDRALOVIĆ, Amila; AGANOVIĆ, Arijana; ĐOKANOVIĆ, Bojana; BAVČIĆ, Elmaja; ŽUNA, Emin; GIOMI, Fabio; DRAČO, Ivana; DELIĆ, Zlatan i POPOV – MOMČINOVIĆ; Zlatiborka „*Zabilježene - Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. Vijeku*“ Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Fondacija CURE, 2011.
- 22.** SAVIĆ, Marija; HUREMOVIĆ, Lejla i GAVRIĆ, Saša „*Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava*“ Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Boll, ured u BiH
- 23.** ŠUVAKOVIĆ, Miško „*Postmoderna*“ Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2005.
- 24.** ŠILJAK–SPAHIĆ, Zilka „*Žene, religija i politika*“ Sarajevo: Internacionalni multireligijski i interkulturni centar IMIC Zajedno, Centar za interdisciplinarne postdiplomske

studije – CIPS Univerziteta u Sarajevu, Transkulturna psihosocijalna obrazovna fondacija TPO, 2007.

25. WOLLSTONECRAFT, Mary „*Odbрана права жене*“ (prijevod s engleskog: Ranko Mastilović), Beograd: „Filip Višnjić“, 1994.

26. WOOLF, Virginia „*Mrs. Dalloway*“ (prijevod s engleskog: Milica Mihajlović), Beograd: Izdavačko preduzeće „RAD“, 1964.

27. ZAHARIJEVIĆ, Adriana „*Postajanje ženom*“ Beograd: Rekonstrukcija ženski fond, 2010.

7. INTERNET IZVORI:

1. <http://struna.ihjj.hr/naziv/intersektionalnost/25464/>; pristupljeno: 01.04.2020: 22 h
2. <https://stav.ba/milena-mrazovic-preindlsberger-prva-novinarka-u-bih/>; pristupljeno: 15.04.2020: 19 h
3. <https://www.frontal.ba/novost/99353/doktorica-sevala-zildzic-iblizovic-i-hrabra-borba-protiv-patrijarhalnih-praksi>; pristupljeno: 21.04.2020: 20h
4. <https://www.youtube.com/watch?v=HPL9fualFvc>; pristupljeno: 29.04.2020: 17 h
5. <https://intelektualno.com/prica-o-zenama-heroinama-i-njihovoj-ulozi-u-odbrani-bosne-i-hercegovine/>; pristupljeno: 09.05.2020: 14 h
6. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/meliha-varesanovic-zena-sa-fotografije-koja-je-ocarala-svijet>; pristupljeno 09.05.2020: 17 h
7. <https://arsbih.gov.ba/project/pekinska-deklaracija-i-platforma-za-akciju/>; pristupljeno: 09.05.2020: 17 h

8. <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/bila-jednom-stranka-zena-u-bih-nismo-prezivjele-ucjene-pritiske-i-musku-politiku/198661>; pristupljeno: 01.06.2020: 17 h
9. <https://www.gcfbih.gov.ba/o-gcfbih/>; pristupljeno: 07.08.2020: u 22 h
10. <https://arsbih.gov.ba/project/zakon-o-ravnopravnosti-spolova-u-bih/>; pristupljeno: 11.08.2020: 20 h
11. <https://arsbih.gov.ba/project/gender-action-plan-of-bah-2006-2011/>; pristupljeno: 12.08.2020: 20 h
12. <http://www.izbori.ba/Default.aspx?Lang=3>; pristupljeno: 12.08.2020: 23 h
13. <https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/borjana-kristo-iz-hdz-a-predsjednica-federacije-bih.html>; pristupljeno: 12.08.2020: 21 h
14. http://www.mhrr.gov.ba/Javne_konsultacije/Bosanski/default.aspx?id=8229&langTag=bs-BA; pristupljeno: 15.08.2020: 18 h
15. <https://www.gcfbih.gov.ba/ucesce-zena-u-izbornim-procesima>; pristupljeno: 15.08.2020: 19 h)
16. <http://rightsforall.ba/bs/wp-content/uploads/sites/5/2016/11/gender-akcioni-plan-bih-2012-2017.pdf>; pristupljeno: 15.08.2020: 19
17. <https://www.tacno.net/sarajevo/osnovan-neformalni-klub-parlamentarki-u-federaciji-bih/>; pristupljeno 20. 08.2020: 18 h
18. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/12/AP_1325_za_web.pdf; pristupljeno 21.08.2020: 17 h
19. <https://www.gcfbih.gov.ba/project/ucesce-zena-u-javnom-i-politickom-zivotu/>; pristupljeno: 16.08.2020: 17 h
20. <https://arsbih.gov.ba/oblasti-2/ravnopravno-ucesce/>; pristupljeno: 25.08.2020: 18 h
21. <https://www.gcfbih.gov.ba/>; pristupljeno: 25.08.2020: 18 h

22. <https://www.matica.hr/kolo/286/muska-moderna-i-zenska-postmoderna-19899/>; pristupljeno: 26.08.2020: 15 h
23. <https://www.diskriminacija.ba/teme/mizoginija-svuda-mizoginija-oko-nas>; pristupljeno 26.08.2020: 17 h
24. https://www.izbori.ba/rezultati_izbora_2016/?resId=13&langId=1#/8/133/0; pristupljeno: 26.08.2020: 18 h)
25. <https://www.cazin.net/vijesti/odbijeni-kandidati-ostali-zateceni-izjavama-nacelnika-memic-volonterkama-porucio-da-im-je>; pristupljeno: 26.08.2020: 20 h)
26. <https://www.youtube.com/watch?v=cJDy8M4qxjg>; pristupljeno: 26.08.2020: 22 h
27. <https://www.6yka.com/novosti/mektic-izvrijedao-novinarku-rtrs-a-nazvao-ju-silikonjarom>; pristupljeno: 27.08.2020: 21 h
28. <https://vijesti.ba/clanak/318952/pandureviceva-o-bezbjednosti-moze-da-prica-samo-na-kafi-s-prijateljicama>; pristupljeno: 27.08.2020: 21 h)
29. <https://www.klix.ba/vijesti/regija/vinko-puljic-zene-nazvao-stracama-internet-odgovorio-na-prigodan-nacin/160512008> ; pristupljeno: 27.08.2020 u 22 h
30. <https://www.youtube.com/watch?v=JP4vwUZFsPY>; pristupljeno 27.08.2020. godine u 23 h
31. <https://www.oslobodenje.ba/vijesti/sarajevo/hrasnicani-sokirani-istupom-nacelnika-senaida-memica-promijeni-zenu-koja-ne-moze-roditi-505147>; pristupljeno: 27.08.2020: 23 h
32. <https://zamisli.ba/feminizam-bosne-i-hercegovine/>; pristupljeno: 27.08.2020: 23
33. <https://www.6yka.com/novosti/brecht-najgora-od-svih-vrsta-nepismenosti-jeste-politicka-nepismenost>; pristupljeno: 28.08.2020: 20 h

8. KRATKA BIOGRAFIJA KANDIDATKINJE

Amina Delić rođena je 21.03.1997. godine u Sarajevu. Osnovno i srednjoškolsko obrazovanje završila je u Sarajevu. Srednju muzičku školu u Sarajevu završila je 2015. godine, te je stekla zvanje muzičar općeg smjera. Prvi ciklus studija završila je 2018. godine na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu – Odsjek za politologiju (usmjerenje upravljanje državom) i stekla pravo na stručno zvanje bakalaureat/bachelor politologije – upravljanje državom. Drugi ciklus studija nastavila je 2018. godine na Fakultetu političkih nauka na odsjeku za politologiju (usmjerenje upravljanje državom).

Aktivna je članica nevladinih organizacija. Od 2014. godine aktivna je članica udruženja za održivi povratak i zaštitu životne sredine “ZAVIČAJ” sa sjedištem na Ilidži. Od 2015. godine aktivna je članica fondacije “HOPE AND GROW” sa sjedištem u Holandiji i ispostavom u Bosni i Hercegovini.

Posjeduje značajan broj certifikata iz oblasti politike. Učesnica je više stručnih savjetovanja, seminara te konferencija, kako domaćih tako i međunarodnih.

UNIVERZITET U SARAJEVU – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
IZJAVA o autentičnosti radova

Stranica 86 od 86

Naziv odsjeka i/ili katedre: Politologija – Upravljanje državom
Predmet: Politička postmoderna

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Amina Delić
Naslov rada: Uloga žena u postdaytonskoj Bosni i Hercegovini u kontekstu postmodernističke feminističke i kulturološke teorije
Vrsta rada: Završni magistarski rad
Broj stranica: 86

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datumSarajevo, 08.09.2020.god.**Potpis**
